

Lapszámunk 1., 4., 5., 7–9., 11–14. és 18. oldalát Szentés Zágón New Yorkban készült fotóival illusztráltuk.

HORVÁTH BENJI

4 karanténstanza

*Virágzanak a vénülő gyümölcsfák
Krisztus után amikor megrekedt
Halál s feltámadás között az ország
Mert megunták a fáradt istenek
Hogy nagyítóval kompenzál a bolynál
A kényeztetett s elnyomott gyerek
Fejében lédús gazdasági ünnep
És mohóság ütötte lovagrendek*

Különben minden jól megy. Már 7 éve
nem gondolkodtam ennyit. Álmaim
megsűrűsödtek, és a napok vége
könnyebben vedli iszonyatait.
Öcsi már múlna 33 éves,
ma lenne Esterházy 70. Kint
a szélvihar fals fúzióba fúj a
rossz szaxofonján hársat, özet, holtat.

Favágás, Instagram. Teára kávé,
csak a cigi miatt. Egy Bolaño,
egy Toni Morrison, és aztán Brontë.
Nagy, nyitott könyv az izoláció.
Amit lehet, azt pótolni szeretném.
Vagy nem csinálni semmit volna jó.
Nem klímaváltozás, nyomor, karantén,
nem gyilkos szél. Nem összeesküvés.

*Álmomban éjjel voltam olyan földön
Hol nincsenek letaposott utak
A himnusz az a Djangóból a Freedom
S Kusturica tart lakodalmakat...
Tudatom itt a legerősebb börtön:
ha elnyomnám, csak mélyebben harap.
Ha jól vagyok, már gyanakszom is nyomban,
hogy ezt majd egyszer számonkérík rajtam.*

„Legalább hiányozni fog az írás”

INTERJÚ
ELISE WILKKELEL

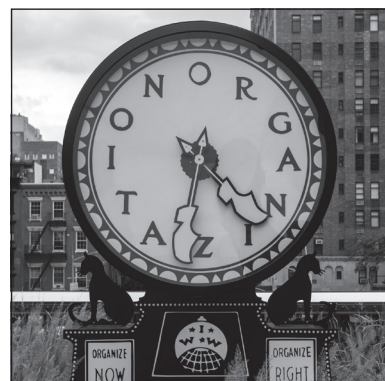
/2

Vicente Ferreira Da Silva

A TENGER DIALÓGUSA

/4

Vida Gábor

JERUZSÁLEMI
LEVÉL

/7

„Legalább hiányozni fog az írás”

Interjú Elise Wilk drámaíróval

– *Leállt a világ, te meg arra kényszerültél, hogy itthon maradj, holott az életmódod pont másról szólt: Olaszországból Görögországba, onnan meg Bulgáriába utaztál, vagyis oda, ahol a drámáidat lefordították és színre vitték. Mennyire volt nehéz hozzászoknod az új szabályokhoz?*

– Minden hihetetlen gyorsasággal történt, gyakorlatilag óráról órára változott. Most, amikor beszélgetünk, tulajdonképpen Bécsben kellene lennem, a női művészek helyzetéről szóló konferencián, ahová Európából további négy írónőt hívtak meg. A szervezők két nappal indulásunk előtt döntöttek arról, hogy felfüggesztik az eseményt. Másnap Ausztria teljes területén betiltották a zárt térben megtartott rendezvényeket, egy napra rá pedig bezártak mindent a szupermarketek és gyógyszerárak kivételével, utána a repülőjáratokat is törölték.

Nagyon rosszul esett, most meg teljes bizonytalanságban élek, hiszen nem tudom, hogy azokat a későbbi eseményeket, amelyeken ott kellene lennem, egyáltalán megtartják-e még. Áprilisban Isztambulban kellene műhelygyakorlatot tartanom, májusban pedig felolvasásom lenne Berlinben...

Bár nem szeretek egy napnál többet üldögezni otthon, elég gyorsan alkalmaz-

kodtam az új szabályokhoz, mert csak így tudunk elkerülni valami sokkalta rosszabbat.

– *Mire ihlet ez a járvány? Tudnál-e drámát írni ebből a nyersanyagból?*

– Egyelőre nem érzem, hogy nagyon ihletett volnék. A múlt héten például semmi mást nem tudtam tenni, csak bambultam bele a hírekbe, az interneten és a tévében. Ezzel együtt az elszigeteltség a magánéletre is hatással van, nem csak a szakmaira. De igyekszem a jó oldalát látni: éppen erre az időszakra terveztem, hogy több időt töltök itthon, megírom végre a doktori disszertációm, amelyet júniusban kell befejeznem. Siránkoztam, hogy nem lesz időm, és lám, tökéletesek a feltételek.

Bizonyára, ha nem lenne határidős a dolgomat leadása, most valami új drámán dolgoznék. De semmi esetre sem a koronavírusról szólna. Az otthon ülés nem nagyon szokott segíteni. Előtte sem tudtam napi két óránál többet írni. Körülbelül egy éve nem írtam semmit, és várhatóan október-novemberben fogok valami újat írni. Ez részben nagyon jó, mert legalább hiányozni fog az írás.

– *Általában másféle világvégéről írsz, szereplőid zöme olyan fiatal, aki állandó*

személyes armageddont él meg. Mi ellen lázadnak?

– Elsősorban egy olyan valóság ellen, amelyet nem fogadnak el, elutasítják, de közben aránylag gyorsan találnak túlélési stratégiákat. A legszebb menedék a képzelet – ott szabadon tehetünk, amit akarunk, és csak az történik, amit akarunk. Amikor a külvilág éppen összedől, mindig ott van a belső világ, ahol el lehet bújni és álmodni.

– *Drámáidból a felnőttek vagy hiányoznak, vagy infantilizáltak, a gyermekek koravének vagy a személyiségük túlságosan mélyen gyökerezik a valóság talajában. Mit eredményez társadalmilag ez az egyenlet?*

– A modern társadalomban a gyermekek és felnőttek közötti határvonalak egyre halványulnak. A felnőttek jobbra egy örök gyermekkorban élnek, egyre egocentrikusabbak, miközben a gyermekekből egyre gyorsabban válik felnőtt. A jó dolog ebben az, hogy ők soha nem voltak közelebb egymáshoz. Lehet, hogy végre sikerül jobban kommunikálniuk is egymással.

– *A nőiség is egyre problematikusabb. Így is ábrázolod a drámáidban. Mi hiányzik a „gyengébbik nemnek”, ahogy a nőket gyűjtőfogalommal gyakorta nevezik? Milyen értelemben gyengék, erőtlenekek ők?*

– Ezt most meg kell cáfolnom, mert úgy látom, hogy több az erős női szereplőm. A kritikusok feminista felütesekre is felfigyeltek a drámáimban, bár nem törekedtem tudatosan ezekre. A *Zöld Macskában* Biancát ugyan megölik, de távolságtartással tudja szemlélni helyzetét, Lena a *Papírrepülő*kben kiválóan feltalálja magát önállóan is, az anyja *A mosógépek átlagéletkorában* a család valódi tartóoszlopa. A nő a *Nőiségből* sikereseen kigyógyul a kollégái támadása, a bullying traumájából, a *Kétségbeesett jelzések a Pluto bolygóra* című drámám női szereplői túlélnek különböző abúzusokat, az *Eltűntek* középpontjában pedig egyazon családhoz, de három különböző nemzedékhez tartozó erős nők állnak – a dráma három része egyébként az ő nevüket viseli, miközben mindhárom résznek van egy-egy férfi narrátora is, aki vagy nem született még meg, vagy már halott a cselekmény pillanatában. És ezzel csak néhány példát soroltam fel.

Lehet, hogy ezeknek a női szereplőknek közös gyengeségük az, ami egyébként a férfi szereplőimre is jellemző: nem fogadják el a valóságot, és hatalmas gyakorlatuk van abban, hogy dolgokat a szőnyeg alá söpörjenek ahelyett, hogy szembenézzenek ezekkel.

– *Az egyenlőség jegyében tekintsünk végig a férfi szereplőiden is, azon a színes palettán, amely a gazdag képzeletvilággal rendelkező, de pszichopátává váló fiatalemberektől egészen az általa megalkotott legvisszatartóbb férfitípusig terjed: a bajszos, bélelt farmerdzsekis, vastag karika-gyűrűs, fényes fekete cipős szeretőg. Miért*

ELISE WILK

Drámaíró, újságíró és műfordító. 1981-ben született Brassóban. A brassói Johannes Honterus Középiskola elvégzése után a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen diplomázott újságírásból, majd irodalomból és kommunikációból szerzett mesteri fokozatot a brassói Transilvania Egyetemen, illetve drámaírásból a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetemen. 2008-ban a dramAcum5 drámaíróverseny egyik győztese volt első drámájával, a *Csütörtökön történt* cíművel. 2012-ben három hónapig a berlini Theater 89 ösztöndíjasaként színházi segédrendezést és dramatizálását tanult. 2013-ban Írország romániai nagykövetségének díját kapta a 2012–2013-as évad legjobb drámai szövegéért (*A Zöld Macska* címűért). 2014-ben a Fiala Európai Szerzők Fóruma beválogatta a németországi Wiesbadenben tartott színházi biennáléra. 2015-ben a New York-i Lark Színház beválogatta Hot Ink programjának négy drámaírója közé. Ugyanabban az évben *Papírrepülő*k című drámája elnyerte a hazai Országos Drámaíróverseny díját. A *Forbes Romania* folyóirat 2014-ben a trenddiktáló fiatal alkotók közé választotta.

beteg vagy minimum unszimpatikusak ezek a fura teremtmények?

– Előbb meg szeretném jegyezni azokról a fiatalokról, akiket itt említasz, hogy senki sem válik pszichopátává. Talán a legnagyobb hiba azt hinnünk *A Zöld Macska* Danijáról – aki megöl egy vele egykorú lányt –, hogy skizofrén, elmebeteg vagy pszichopata. Ő egyik sem ezek közül, a színháznak nem patológiai eseteket kell bemutatnia, hanem normális embereket, akik abnormálisan viselkednek szokatlan helyzetekben. Lehet, hogy egyes szereplőim furák, de vajon nincsenek-e valahányunknak ilyen fura pillanatai? Ha állandóan kedvesek lennének meg tökéletesek, mindig példamutatóan viselkednének, akkor... nem létezne színház.

De visszatérve a férfiakra: azt hiszem, hogy ők jó és rossz oldalukkal együtt vannak jelen, akár csak a nők. Ami meg a bajszos, bélelt farmerdzsekist illeti, nem tudjuk, hogy ő milyen is valójában, hiszen egy gyermekszereplőm szűrőjén keresztül látjuk. A gyermekek pedig gyakorta nem fogadják el a szüleik új partnerét, ezt a fickót meg éppen egy ilyen kisfiú szemével látjuk, ezért tűnhet visszataszítónak. De az is lehet, hogy ő a valóságban egy rendes csávó...

– Korábbi interjúmban említetted, hogy kedvedre való, ha a rendező maga is hozzájárul képzőművészeti a szövegeidhez, hozzá a drámáról alkotott saját elképzelését. Mennyire képlekenyek a drámaid, amelyeket elsősorban színpadra szántál, csak másodlagosan olvasásra? Van-e láthatatlan határ, ameddig a rendező elmehet a szövegértelmezésben?

– Idővel bebizonyosodott, hogy a szövegek sokféle rendezői elképzelést megbírnak. Ha már fentebb említettük a pszichopátákat, például azt soha nem fogadnám el, hogy a rendező örülteket vagy patológiai eseteket mutasson be. Ez a megközelítés az előadást teljesen eltávolítaná a szövegtől. Emlékszem, tíz éve részt vettem Petrozsényben a *Kétségbeesett jelzések a Pluto bolygóra* című drámám ősbemutatóján, amelyben normális emberek helyett, akik néha-néha letérnek az útjukról, három üvöltöző egyént láttam egy groteszk játékban. Ugyanez történt a Temesvári Nemzeti Színházban a *Papírrepülő*kkal, amelynek szövegéből a rendező éppen a lényeges részeket vágta ki, egy adott ponton pedig felbukkant egy színész, kezében hatalmas késsel és teljesen meztelenre vetkőzött, utána meg beült egy hűtőszekrénybe. Amikor tehát az úgynevezett rendezői megoldások teljességgel alaptalanok, akkor igenis túllépik azt a bizonyos határt. Mert ezektől függetlenül is léteznie kell egyfajta harmóniának szöveg és színpadi értelmezés között.

– Brassói százként gyökereidről, a német közösség jelenkori történelméről is írtál drámát, amelynek előadása kevéssel az általános leállásunk előtt több helyen turnézott – Segesváron, Szászmedgyesen, Brassóban, de Kolozsváron is –, és a „kaland” folytatódik majd a későbbiekben Er-

délyben és Bukarestben. Milyen új színeket fedezettél fel a drámádban a turné során? Mit mondtak az emberek a felvetett témáról, a szászok erdélyi exodusáról a produkciót követő beszélgetéseken?

– A Sebestyén Ába által rendezett *Eltűntek* a marosvásárhelyi független színház, a Yorick Stúdió előadása, amellyel szerencsére négy erdélyi várost is sikerült bejárjunk még azelőtt, hogy a koronavírus-járvány előtt bezárták volna az összes előadótermet, játékkeret. Itt elsőként azt kell elmondanom, hogy a prózaíróval és költővel szemben talán a drámaírónak a legközvetlenebb a kapcsolata közönségével. Mert ha regényt írsz, nem láthatod az olvasódat, amint kinyúlik a kanapén a nappalijában, ahol közönyösen, unottan becsukja a könyvet az első tíz oldal után, vagy épp ellenkezőleg: megbabonázza, egyetlen éjszaka alatt kiolvassa. Drámaíróként ezzel szemben alkalmas nyílik arra, hogy közelről végigkövesd a közönség reakcióit, és én éppen ezt szerettem ezen a turnén.

Nagyon stresszelt, hogy vajon mi lesz a német közösség benyomása az előadásról. Marosvásárhelyen nagyon jól fogadták románok és magyarok, a német közösségnek pedig az a néhány tagja, akinek alkalma volt megtekinteni az előadást. Szászmedgyesen meghatotta az embereket a produkció, néhányan könnyeztek, de volt például egy úr, aki azt mondta, hogy az előadás rossz fényben tünteti fel a Romániából kivándoroltakat. Segesváron a szász evangélikus lelkész egészében azonosult az előadásban látottakkal, úgy érezte, a színpadon a saját történetét látja, nagyon meghatódott. Mindez pedig megalapozta a szülővárosomhoz szükséges bátorságomat, de még így sem volt elegendő ahhoz, hogy beüljek a terembe, ahol szüleim és a helyi német közösség több tagja is nézte a produkciót. Egyben itt került sor az eddigi legsikeresebb közönségtalálkozóra. Az emberek rengeteg kérdést fogalmaztak meg, utólag pedig Facebookon is jelezték, hogy nagyon vagány az előadás, és hogy követnék a turnéját. Ugyancsak Brassóban úgy vélte valaki, hogy nemcsak Erdélyt kéne végigjárjunk, hanem az ország déli részét is, ahol a téma kevésbé ismert. Aztán volt, aki éppen az ellenkezőjét állította: erdélyi körútra van szükség, mert Moldvában és délen az emberek nem tudnak azonosulni ezzel a történettel. Kolozsváron viszont azt kérdezte tőlem valaki, hogy kifejezetten ennek a szereposztásnak írtam-e a szöveget, mert nagyon úgy tűnt. Mondtam neki, hogy amikor elkezdtem írni, fogalmam sem volt a szereposztásról, sőt, még a próbák kezdetekor sem volt teljesen világos egy-egy helyen, hogy melyik szerepet ki játssza majd.

Visszont úgy látom, hogy a leggyakrabban nézői visszajelzés az, hogy az emberek felelevenítették saját történeteiket, és ezáltal azonosultak a színpadi szorival. Ez egy olyan produkció, amelyen sokat lehet sírni és tapsolni is a legvégén, és olyan tekintetben is ideálisnak mondható, hogy a közönség és a kritika körében is sikere van... De persze mindig kíváncsi vagyok az újabb és újabb véleményekre.

– Drámaidat egyre több nyelvre fordítják, többek közt magyarra is. Hogyan sikerül kitapintanod azokat a pluszjelentéseket, amelyek az általad ismeretlen nyelvű fordítások révén óhatatlanul bekerülnek a szövegbe?

– Nagyon frusztráló, amikor nem ismered az illető nyelvet, mert nem tudod áttekinteni a fordítást. Ha látja az ember az előadást, akkor megismerkedhet a zeneiségével és a ritmusával. Görögországban például, ahol a nyelvből körülbelül tíz szót ismerek, vagy Csehországban, ahol azt hiszem, egyetlen hang sem volt ismerős, az előadásokban teljesen más dolgokra figyeltem, például a színészek közötti kapcsolatra, azokra az apró részletekre, amelyeket amúgy nem látok, ha a szöveget követem.

Nagyon fura volt például, amikor a gyergyószentmiklósi Figura Stúdióknak írtam a *Hideg* című drámát. Románul írtam, miközben tudtam, hogy elsősorban magyarul játsszák majd, tehát valamiképpen „magyarnak” írtam, még úgy is, hogy nem beszélem a nyelvet. Nem tudom megmagyarázni ezt a folyamatot, amikor az ember egy olyan nyelven gondolkodik, amit nem ismer, de nálam működött. Úgyhogy az *Eltűntek* immáron a második olyan drámám, amelyet legelőször nem azon a nyelven játszanak, mint amelyen megírtam. Ezt azonban nem „magyarra” írtam. Az előadását azonban sokkal többször láttam, mint bármelyik másik drámám színrevitelét, így a magyar szókinccsemet is bővítettem új szavakkal. Úgy tűnik, hogy nagyon jól és hitelesen hangzanak azok a jelenetek például, amelyben a szereplők veszekszenek. Szerintem az a fontos, hogy a fordítás által az eredeti dráma zeneisége és ritmusa ne vesszen el. Én németből fordítok románra színpadi szövegeket, és jól tudom, mennyire fontos, hogy jó legyen a fordítás. Persze, ezáltal bizonyos jelentések elvesznek, de ez elkerülhetetlen.

– Kevés drámaíró foglalkozik a fiatalokat érintő problémákkal, írja meg ezeket úgy, hogy érdekelje is őket, az ő nyelvükön szóljon hozzájuk. Ez utóbbi miatt kritikával is illettek a dicséretetek mellett. Fontos-e, hogy a fiatal gondolkodás a sokaktól idegen fiatalos nyelvhasználatban is formát öltön?

– Van néhány, úgy mond kamaszoknak szóló dráma, amelyet román szerzők írtak, azonban soha nem kerültek színre, mert egyszerűen hamisak a szereplők, nem úgy beszélnek, viselkednek, mint valami kamaszok. Másfelől, én még nem is használok annyira színesen fiatalos nyelvet. Ha például azt nézzük, hogy a 2000-es években írt drámákban mennyit káromkodnak, akkor a szövegeim bibliai verssoroznak tűnnek azokhoz képest. Szólt is egy-egy rendező, hogy elkelne itt-ott egy vaskosabb káromkodás, túl jámborok a szereplőim. Amúgy meg itt is érvényes az, ami általában az irodalomban: az autószerelő nem szólalhat meg úgy, mint egy akadémikus. Fontos a hitelesség.

BARTHA RÉKA

VICENTE FERREIRA
DA SILVA

A tenger dialógusa

Ezen dialógus helyszíne egy félreeső, São Paulo környéki tengerpart. Az éjjeli tengerrel szemben, a nagy nyári ég alatt négy ifjú beszélget a még langyos homokban ülve vagy eldőlve. Három fiú és egy lány, leburnultak, könnyű, színes ruhákat viselnek. Eleven és meleg hangjuk felülke-rekedik a tenger morajlásán. Mário vezető Szókratészként a beszélgetést, George, Paulo és Diana felváltva válaszolnak neki.

George: Itt a tengerrel szemben jobban érzem, mint eddig bármikor, hogy Tenger, Természet, Élet ugyanaz az erős és elsődleges valami. Testünket, annak formáját, kinézetét, az élet ízét s a képességet annak kiélvezésére az Ősi Óceán hullámszáma plántálta belénk. Amikor élünk, nem teszünk egyebet, mint aktivizáljuk azokat a diszpozíciókat, melyeket az Élet ültetett belénk, hasznélvezőibe. Másfelől, olykor úgy tűnik számomra, hogy az emberiség történelme nem más, mint erő, mely teremteni próbál valamit, ami szembenáll a természettel, és felsőbbrendű hozzá képest: elnyűtt, neveléséges pókháló a lét nagy sziklájának tekervényes felületén.

Máριο: Nem ez az alsó alkalom, hogy az Élettel azonosított Tenger gondolata elárasztja az elmédet. Diana, aki hosszabb ideje ismer téged, már beszélt nekem a Tellus Materhez fűződő rousseau-i vonzódásodról. Egyébként tudd, hogy ebben az új Zürich zur Naturban számíthatsz a nővéremre: belefáradtam már a Thoreau-ról és a vadonbéli életről szóló prédikációit hallgatni. Nagyon úgy tűnik számomra, hogy a visszatérések, visszafordulások korszakát éljük: neotomizmus, neomalthuzianizmus, neoidealizmus. Miért nem éppen neovitalizmus? Azonban azt hiszem, ezen visszatérések mögött csupán a vergődő fenevad görcsös trükkjei állnak: az, aki nem talál új megoldást, kénytelen a már többször bejárt utakon keresgélni.

George: Mindannyian tudjátok, hogy nem vagyok intuitív! Nem vagyok egy ostoba intuitív! Az, amit Mário a különféle intellektuális megoldások egyikeként kategorizált, számomra nem „valami, ami elárasztja az elmém”, hanem egy őszinte első benyomás, melyet ezen az estén a tenger kivált belőlem. Nem, Mário, a gondolatok nem árasztják el az elmém! Vagy legfeljebb csak olyan értelemben, mint az öreg Lawrence-nél.¹ Az életet és a gondolkodást a napfotonokban érzem. Mit számítanak a filozofikus megfogalmazások?! Úgy érzem magam, mint egy kis, de zöld és na-

gyon is eleven levél az Élet Fáján. Érzem, hogy egy másik dologban létezem, és az a másik dolog létezik énbennem.

Diana: Eljen George! Ami pedig téged illet, Mário, mindannyian ismerjük az eredendő élmények kategorizálásával kapcsolatos mániádat, melynek során megpróbálsz azokat beilleszteni már létező gondolatrendszerbe. Tilos egy problémát önmagában nézni! Azt állítod: már mindent elgondoltak és átéltek előttünk a múlt jeles személyiségei. Redundánsak és feleslegesek vagyunk!

Máριο: Drága Dianám, nem érdemltem ki ezeket a csipkelődéseket. Mindannyian tudjátok, hogy bár különbözőek vagyunk, egy csónakban evezünk, s egyetértünk egy alapvető ponton: meg kell haladni a humanista antropocentrizmus régi világát. Egy vitális policentrizmus megvalósítására kell törekednünk, új narratívák felé, melyek – bár még névtelenül és ismeretlenül – ott lakoznak lelkünk mélyén. Talán ezek azok a lehetőségek, melyeket szellemünk elnyom, midőn a valóságot szubjektumra és objektumra, személyre és dologra osztja.

Paulo: A beszélgetés kezd érdekessé válni a számomra. És bár úgy érzem, illetlenül megzavarom ezt a szerelmes morajlást, mely az éjszakát szorosán a tengerhez kapcsolja, helyet kérek ezen csillagok alatti kerekasztalnál.

Máριο: Megadva! És ne sajnáld, Paulo, hiszen mindennek eljön az ideje: először kísérletet teszünk bizonyos gondolatok megvilágítására, melyek, úgy hiszem, valami nagyon fontosat jelenítenek meg számunkra; utána következhetnek a kozmikus liturgiák.

Paulo: A kozmikus liturgiák, a fenébe is! Talán szunnyadó lehetőségeink között ott van a visszatérés a törzsi léthez, egy olyan élet képzeletbeli teljességéhez, mely-

ben szellem és anyag, én és nem-én még nem váltak külön? Talán ismét érezhetjük sokféle, titokzatos jelentések együttes jelenlétét egy madár röptében, vagy az áldozati állatok belső szerveit, illetve a csillagok konstellációit figyelve?

Máριο: Számomra ez nem válik következmények nélküli fantáziává, Paulo. Egy valódi probléma előtt állunk: hiszek annak lehetőségében, hogy kiszélesítsük saját létünket, a számunkra elérhető tapasztalatok horizontját. Arról van szó – ahogyan Rilke mondaná – hogy megpróbálunk „egyre táguló körökben élni.”

Paulo: Világos, az a fontos, hogy megismerésünket felszabadítsuk az univerzum fizikai-materiális reprezentációjának zsarnoki, megfellebezhetetlen uralma alól, a matéria kriptájából. Azt hiszem, Heidegger már megadta ezen felszabadítás elméleti koordinátáit, kimutatta, hogy a fizikai-természeti objektivitás nem más, mint egy sajátos el-fedés gyümölcse. A *Sein und Zeit*²-ban megtaláljuk ezen álláspont megfogalmazását: a fizikai entitás, vagyis a természettudományokban megjelenő természet egy sajátos, elfedő perspektívából ered, és csak ebből a perspektívából nézve létezik. Ez annyit jelent, hogy világunk pusztán a lehetséges világok egyike. Az univerzum minden reprezentációja leredukál minket annak transzcendentális lehetőség-feltételeire, transzcendentális mátrixára, melyből a mindenség ezen sajátos arculata feltárul. Ez mindaddig érvényes, amíg tiszteletben tartjuk mindazokat a megfontolásokat, melyek azt megalapozzák; ha viszont felmondjuk a világ meghatározott arculatának megformálásával (Heidegger szavával élve, a Weltentwurfal)³ kapcsolatos kompromisszumot – engedve annak a készletének, mely erőteljesen tör fel bennünk szorongásként –, a világ és a dolgok összessége új formában tárulhat elének.

George: Ha jól értem tehát, Heidegger azt akarja mondani, hogy a világnak egy meghatározott perspektívájába zárva élünk, s naiv módon azonosítjuk azt a világgal kapcsolatos abszolút igazsággal.

Diana: Mindig is éreztem, hogy létezhetnek bennem más ének és életek, melye-

Vicente Ferreira da Silva (1916–1963), brazil matematikus, egzisztencialista filozófus. Számos filozófiai és logikai tematikájú mű szerzője. Filozófiai munkásságát Heidegger és Schelling határozta meg.

ket egy teljhatalmú, egyeduralgó tudat rejt el. Így a világ, illetve saját magunk lehetőségeinek pusztán egy részét éljük meg, a lét számtalan egyéb lehetséges formája pedig elkerüli figyelmünket. Bocsássatok meg a kitérőért, de úgy hiszem, egyedül a költők, méghozzá kifejezetten az orfikus költők azok, akik képesek összetörni az élet ezen börtönét – ahogy Wordsworth⁴ fogalmaz – „a lét ismeretlen módusaiból kiindulva.” Vajon nem ez a minőség a közös nevező olyan elsőre teljesen különböző költőkben, mint Rilke, Lawrence vagy Antonin Artaud?

Mário: Úgy tűnik számomra, hogy kényszeresen a rilkei metamorfózis kínzó jele alatt élünk: „Wolle die Wandlung.” Miért van ez? Paulo az imént művelt módon kitért Heideggerre. Engedelmetekkel követem őt a filozófiai spekuláció ezen területére. Hogy a csillagok bocsássanak meg nekünk ezen a gyönyörű éjszakán! De mit kellene tennünk? A spekuláció iránti igény, mely Szókratészt démoni megszállottá tette, olyan szenvedély, melynek nem állhatunk ellen. Aztán pedig ez az áldott megszállottság miért is állítaná szembe a megismerést az étellel? Vajon a megismerés nem az élet legfinomabb és legszenvedélyesebb formáinak egyike?

Diana: Térjünk át a filozófiai diskurzusra, kedves fivérem. A csillagok nem fognak halványabban csillogni, s az éjszaka sem haragszik meg ránk emiatt!

Mário: Igazad van, ahogy a nőknek mindig igazad van, ha önmaguk vagy a természet nevében beszélnek! Az viszont, amit a Paulo által elmondottakhoz hozzá kívánok tenni, az alábbi módon foglalható össze: a kortárs gondolkodás igyekszik világos megkülönböztetést tenni dolog és lét, megformált dolog és megformáló elv, megmutatkozás és megmutató erő között. A lét kivetülő uralma, avagy a lét mint kivetülő uralom, a maga során a vis poetica, vagyis az archetipikus Képzelet révén mutatkozik meg. Kant már kimutatta, hogy az ember nem tudja uralma alá vonni ezt a képességet, a képzeletet, éppen ellenkezőleg: alattvalója ennek a morfogenetikus erőnek. Heidegger gondolkodását értelmezve kijelenthetjük, hogy az entitás általában véve alá van vetve ennek a felsőbbrendű elvnek, mivel nem más, mint ezen prototipikus képzelőerő által meghatározott gyakorlat. A felfedő erő az istenek képessége, avagy a szent univerzumé, az istenek megnevezését használva az eredendő és eredetjellelű erőnek megfelelően.

George: És én még egy filozófiai diskurzust vártam... De itt mintha egy órákulum, vagy valamilyen, az arkániumok igazságával kapcsolatban álló lény beszélt volna. Mindaz, amit mondtál, alapvetően megegyezik azzal, amikor Istennek tulajdonítják a klasszikus attribútumoknak megfelelően a teremtő, illetve első ok jellegét. Hát akkor miért nem elég egyszerűen csak megismételni a Teremtés Könyvének legszentebb szavait: „teremté Isten kezdetben az eget és földet”?

Mário: Nem, kedves barátom! A gondolkodás valamilyen módon oly hosszú utat járt be a bibliai forráshoz való visszatérésig, mint a tékozló fiú. Nagyon messze járunk a bibliai mitológémtől! A szak-

ralitás azon típusa által meghatározott kozmovízió nem több számunkra, mint azon formák egyike, melyek egy-egy meghatározott világot körvonalaznak. A szoltárok transzcendens, teljhatalmú Istene, aki az eget és a földet teremtette, pusztán az eredendő Bűvölet megtestesüléseinek egyikét jelenti a számunkra. A Fons Fontis⁵-ban több lehetőség lakozik. Kedves George, te összetévesztetted a létet az entitással, a kinyilvánítót a kinyilvánítottal. Ahogy Heidegger mondja, el kell hagynunk saját magunkat, saját partikuláris létünket, ahhoz, hogy elnyerjük a Lét kegyelmét.

Diana: És ezzel, elvakult fivérem, viszatérsz a teológiai nyelvezethez, és annak definiálhatatlan fogalmaihoz, a Kegyelemhez és a Léthez. De, ami valójában fontos, Diána, az a jelentés, melyet ezen szavaknak kölcsönzünk, illetve a teljesség-élménynek, mely ezen alámerülő gondolkodásban ébred fel. Tehát az entitásnak úgy kell alámerülnie az eredendő erőben, mint valami aaptalannak és származékosnak.

Paulo: Mindez valójában bonyolult, s még bonyolultabb azok számára, akik nem merültek el a *Sein und Zeit* homályos tengeri mélységeibe. Bevallom, bár már kétszer elolvastam azt a könyvet, nem vagyok teljesen biztos benne, hogy egészében megértettem. Talán nem vagyok egy jó alámerülő. Alapvetően szeretem a világságot, a tiszta és jól körülhatárolható gondolatokat. A nagy németek közül mindenekelőtt Hölderlint és az ő görögségét szeretem. De felkeltette az érdeklődésemet az a forradalmak forradalmával, a radikális metamorfózisokkal, a hölderlini Unendlich Umkehr⁶-rel kapcsolatos szenvedélyünk.

George: Az Isten szerelmére, beleörültetek ebbe a kulturális germanofíliába. Mit is jelent voltaképpen ez az Unendlich Umkehr, végtelen fordulat, minden formák átalakulása, a mindennek mozgása? A mozgás csak valami mozdulatlanak a viszonylatában lehetséges. A változás mint mozgás, ami a mozgás fajtáinak egyike, szintén fel kell, hogy tételezzen egy olyan alapzatot, mely változatlan marad.

Még a legfelforgatóbb forradalmárok is csupán a társadalom, a társas viselkedés vagy az ember meghatározott aspektusait akarják megváltoztatni. Minden egyéb marad úgy, ahogy van.

Paulo: Azt hiszem, igazad van, George. A történelem felkavarása, a tett, az alkotás, az építkezés és a rombolás, az emberi cselekvés megsemmisülése minden esetben egy változatlan színpadon zajlik, a mitikus-kulturális kép állandó keretében. Nevezhetjük ezt a történelmen belülség a priorijának, mely fennáll és alámerül folyamatos dallamként, miközben kifejlődik belőle lét és létesülés zenei arabeszkje. Mindez nem új, az idealista filozófusok öntudatnak nevezték. És végül, hogy lehetne felismerni az Igazság vagy a Parúzia ezen fogalmát, mely ott van minden elérhető reprezentációjában?

George: Eltakarjátok az erudíció leplével azt az érzést, mely nemrég a tenger és a csend figyelése közepette rámtört. Alapvetően féktelen vagyok, direkt, meztelen érzésekkel teli; de a ti kifejezőmódokat használva azt mondanám, érzem, hogy mi vagyok az éjszaka és a tenger pusztító forgószela számára, hogy kis, autonóm és független létem úgy vetődött ki a partra, mint valami üres kagyló. Oh, mily nagy az isteni Poszeidón és az ósrégi nüx valósága!

Diana: George, emlékszel az istenek körmenetének mítoszára a *Phaidrosz*ból? Cseppet sem kételkedem abban, hogy ugyanazokat az isteneket szolgáljuk. S hogy feloldjuk ezt a szörnyűséges filozófiai létkört, hallgassuk a tenger hulláma- it, Valéry szavait:

Nem!... Föl! Megújul folyton a serény lét!
Test, törd el a gondolkodás edényét!
Mell, idd az ifjú, születő szelet!
Az óceánról e roppant lehellet
Új lelket ad... Ó só, üdítsd e mellet,
A vízbe és életre serkenek.
Igen! Te tenger, örülések anyja,
Párdubór, chlamys, mit a Nap aranyja
Jelképekkel döf át ragyogva fönt,
Kéktestű, részeg hydra, ősgarázda,

>>>> folytatás a 6. oldalon

Ki villogó farkadba marsz csatázva,
Oly zürzavarban, mely akár a csönd.
Szél támad!... Élni, próbáljunk meg újra!⁷

George: Kedves Diana, sosem fogom elfeledni, hogy milyen szép voltál ma este!

Paulo: Elet és Kegyelem: Ahogyan nálunk jobban fogalmazná meg az öreg Pound:⁸ „You are violets, wind above them.”⁹

George: Nézd, milyen mérgesen néz ránk! Mintha csak az a Diana lenne, Apollón kegyetlen ikernővére.

Paulo: Bocsáss meg, Diana. De esküszöm, hogy bár a vers kifejezi a te kivételes búbajodat, nem hagyhatom figyelmen kívül a szöveg mély értelmét. Ez az ének nemcsak a tengerről szól, hanem a tenger szimbolikájával valami egyetemesebbre utal, a Lét „hydre absolue”-ra. De azt gondolom – és mindezt főként George-nak mondom –, hogy nem kellene beleesnünk valamiféle Deus sive Natura jellegű könnyed panteizmusba, ami helytelenül arra indítana, hogy válasszunk teizmus és panteizmus közül. Heidegger messze vezet minket ettől, mivel gondolkodásmódja már meghaladta ezeket a régi oppozíciókat, megkerülve, illetve magába integrálva őket.

Mário: Mihelyt megfelelő mélységgel fogtuk fel, hogy az entitás felszíne, pusztán a lét rejtőzése folytán mutatkozik meg számunkra és nyer létjogosultságot, és hogy a lét végeredményben az entitás körvonalainak ezen sajátos megnyilatkozása, fel leszünk vértézve mindenféle naturalisztikus panteizmussal szemben. A dolgok anyagisága, egy templombéli márvány, egy szimfónia hangjai egy kivetülő megvilágosodásnak vannak alárendelve, mely kiragadja őket csendes rejtőzködésükből. Ezért nem hiposztazálhatjuk a romantikusok természetfelfogását. Minden entitás, bármilyen fajhoz vagy kategóriához tartozzék is, konstruált entitás, egy transzcendentális megvilágosodásból jön, s ez vonatkozik testünkre és pszichés-szellemi lényünkre is.

Paulo: Ez azt jelentené, hogy a tenger számunkra egy, a technikai-tudományos ismeretek révén már definiált objektum, és semmi több. Így a Föld, az ég, a Hold, lehetőségeik tekintetében, kategóriákba zárt entitások volnának. Vallási attribútumokat vagy aktív munkálkodó mitológikus minőségeket tulajdonítani a fizikai-természeti formáknak, sohasem volt több költői szabatoságnál. Amikor Hegel azt állítja, hogy sohasem léteztek természeti istenek, a természet kifejezést a közöttünk elterjedt sajátos értelemben használja mint deszakralizált, a tudományos-természeti értelmezés keretei közé redukált entitást.

Diana: Nem! Nem fogadhatom el a dolgok ezen ideák béklyói közötti fogságát, kedves Paulóm! Amikor a költői szabatoságról beszélsz, figyelmen kívül hagyod a költészet jelentésének problémáját. Vajon a költészet tényleg oly jelentéktelen és hatástalan, mint feltételezed? Rilke, számomra éppen ellenkezőleg, súlyos kihívást jelentett, nem pedig pusztán a „szív

gyakorlatát”. Emlékszel a kilencedik eklogára? „Talán azért vagyunk itt, hogy kimondjuk: ház, híd, fa, kapu, dézsa, forrás, ablak – továbbá oszlop, torony... Inkább viszont azért, hogy kimondjuk a dolgokat olyanoknak, amilyeneknek még sosem voltak elgondolva.” Így a költőnek fel kell fedeznie a dolgokat, azaz ki kell nyilatkoztatnia igazságukat.

Paulo: Nem tudom, Diana, valójában megadatott-e az embernek, hogy kitörjön ebből a börtönből, mely végeredményben nem egyéb, mint a Dasein, a világban-való-lét végeessége. Az a keret, melyen keresztül az emberek a dolgokat szemlélik, mindig ugyanazon az értékrendszeren és ugyanazon az értelmezési módusokon alapszik. A dolgok béklyói a kategóriák ezen birodalmához kapcsolódnak, mely mindenekelőtt a tapasztalás határait vonja meg. Az elgondolható csakis saját kultúránk értelmezési formulái szerint gondolhatjuk el, illetve már eleve ezen formulák által körvonalazva tárul elénk.

Diana: Kedvesem, mindezzel nem válaszoltad meg azt, amit Rilke mond. Emlékezz csak Malte füzeteiből,¹⁰ ezen, kategóriák általi megbéklyózottság, nevetséges merevség leleplezésére, melyek elfedik a dolgok valódi arcát, elfeledtetik a tiszta lehetőségek fényét, mely beragyogja az egzisztenciát. Nyilván az alkotással nem foglalkozó kisember számára a világ ugyanolyan marad: letakart, burkokkal teli, elhagyatott, sötét szalon. De miért kellene mindenkire kiterjeszteni a közönséges emberek szegényes szemléletmódját? Minek ragadnánk a földhöz, ha repülhetünk is? „Alles will schweben.”¹¹

Paulo: Kétségkívül, számunkra, akik megpróbáljuk átélni és megérteni korunk nagy válságát, Rilke tanúságtétele a lehető legmagasabb értékkel bír. A sorsingája mindig a végeesség tudata, és ennek meghaladása – illetve az új lehetőségekre való nyitottság – között leng. De fontos figyelembe venni, hogy ez az új csak egy új mitológia birodalmából, egy új prototipikus univerzumból léphet elő. Csak így győzhetjük le civilizációnk sztereotípiáit, és az ezekhez fűződő érzelmi ragaszkodásunkat.

Mário: Úgy hiszem, kedves Paulóm, kulcsfontosságú kérdést érintettél, amikor a fennálló entitáshoz fűződő érzelmi kötődésről beszéltél. Egy kultúrában mindig jelen van az összes aspektusa annak a „cor incurvatum in se ipsum”-nak¹² melyre a teológusok hivatkoznak. Az isteni jelenvalósága, az isteni egy bizonyos megnyilvánulása, az istenek egy meghatározott megjelenési formája, alapvetően úgy nyilatkozik meg, mint a Bűvölet egyik rendjének előretörése. A Bűvölet ezen uralmának, szubjektív oldalról, a szeretet egy bizonyos fajtájának – egy, az entitásra irányuló meghatározott érzelmi vonzalomnak – az életbe lépése felel meg. Ezen szenvedélyjellegű transzcendencián keresztül vagyunk képesek, kisebb vagy nagyobb hatékonysággal megragadni a dolgok minőségeit. A világ és a dolgok hajótörést szenvednek a közöny és az unalom rettentő tengerén, ha az ember nem képes szeretni, a világbéli körülmények észlelése a bennünket átjáró érzelmi feszültség egyik

funkciója. Napjainkban pont a pszichológia mutat rá a szenvedély és a megismerés között fennálló szoros, belső összefüggésre. Most a mi szívünk, a világgal szembeni érzelmi beállítódásunk az első számú jele annak, hogy a létnek egy új történelmi módusza kezdődik.

George: Ez azt jelenti, hogy nem vagyunk saját szívünk birtokosai. Hogy az emberek egyhangúlag ugyanazokat a dolgokat akarják? A mi technikai-indusztriális civilizációnk, nyugati társadalom-szervezési rendszerünk egész világra való kiterjedésének korát éljük. Vajon kétségkívüli bizonyítéka ez az emberi érdekek általános voltának?

Mário: Bár a jövőben lehetséges, hogy egyetlen civilizáció létezzék, a vágyott dolgok egyetlen horizontjával, ez egyáltalán nem bizonyít semmit az emberi természet lényegi egységével kapcsolatban. És még azon hipotézis keretén belül sem sikerült bebizonyítani azt az érdekek azonosságával kapcsolatos állítást, mely szerint az idők kezdetén egyetlen civilizáció és egyetlen értékrend létezett. A sokféleség lehetőségét nem lehet kiiktatni, így az győzelmeskedne egy ilyen civilizáció monoton nyugalma felett. Egy civilizáció nyílt uralma nem képes leigázni és magába szívni a lét megújító erejét. Más szavakkal, a számunkra kínálkozó lehetőségek nem gyengítik meg azt az erőt, mely ezeket a lehetőségeket felkínálja.

George: Egyetértek, kedves barátom, amennyiben megjegyzéseid nem az érdekek összességére vonatkoznak. De megismétlem a kérdést: nem vagyunk saját szívünk birtokosai? Az élet vajon nem több, mint színdarab egy sui generis teátrumban, ahol a szereplők, dolgok, események létezése pusztán az előadás során érvényes? Tehát minden csak a dráma keretei között léteznék, mint színpadon játszódó cselekmény, beleértve a színészeket uraló érzéseket, szenvedélyt is? Az előadás végén pedig mindez eltűnne a semmibe?

(Folytatása következő lapszámunkban)

SZAKÁCS PÉTER fordítása

Jegyzetek

¹ Itt minden bizonnyal D. H. Lawrence (1885–1930) író-költő-festőre történik utalás, aki gondolkodásmódját, habitusát tekintve igen hasonló Ferreira da Silvához. Mindkettőjük érdeklődésének középpontjában az iparosodó társadalom kritikája, a miszticizmus, az újpogányság állt.

² *A Lét és időben.*

³ Kivetülés.

⁴ Angol romantikus költő (1770–1850)

⁵ A Források Forrásában

⁶ Végtelen forgás.

⁷ Paul Valéry: Tengerparti temető. 22–24. versszak. *Nyugat* 1933. 10–11. szám. Kosztolányi Dezső fordítása. Letöltve: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00558/17430.htm>

⁸ Ezra Pound (1885–1972) amerikai költő.

⁹ „Ibolya vagy, mit borzol a szél.” Ezra Pound: *Fiatal lány*. Somlyó György fordítása. Letöltve: https://www.magyarulbabelben.net/works/en/Pound%2C_Ezra-1885/A_girl

¹⁰ Rainer Maria Rilke: *Malte Laurids Brigge feljegyzései*. Fekete Sas Kiadó, 2002.

¹¹ „Minden lebegni akar.”

¹² „Önmagába zárkózó szív” (Ágoston)

VIDA GÁBOR

Jeruzsálemi levél

Édes Néném, ne vegyed olybá, mint-ha. Bár az ördög tudja, talán inkább vedd. Rég volt, hogy Jeruzsálemben jártam (2014). De a napokban egy zsidó újságot olvastam, vagy böngésztem pontosabban, Kolozsváron nyomtatták 1940 szeptemberéig, *Új Kelet* a neve, és nem kell történésznek lenni ahhoz, hogy tudjuk, miért szűnt meg: bevonultak. Attól némileg kiráz a hideg, ha belegondolok, hogy az akkori cionisták mennyire tisztán látták a világot, vagyis a készülő veszedelmet, és mennyire nem voltak hajlandók komolyan venni őket a hitsorsosaik, amíg még lehetett. Azután meg már úgyis késő. Általában így szokott ez lenni. De azért kiálltak a magyar zsidók és köszöntötték a bevonulást, ahogy kell.

Történt, ami történt – magunk közt nevezük egyszerűen második világháborúnak –, és nem egészen öt évvel később a kolozsvári hatóságok kiosztották a lakosság között az elkobzott rádiókat. Napokon át közlik az újságok azok neveit, akik jelentkezhetnek, és mivel a saját készülékért sok tulajdonos nem tud, ezeket szétszétják azok között, akik igénylést nyújtanak be. Végül is mit csináljon a hatóság több ezer rádióval, amikor villany is hol van, hol nincs? A műsor akkor még minden adón érdekes.

Ha a napokban nem hirdettek volna vészhelyzetet meg szükségállapotot a világnak ebben a fertályában, ahol éppen élek, akkor nyilván ezt a levelet másként írnám. Egészen jól látszik, hogy a hatóságok még nem igazán tudják, hogyan is kell ezt csinálni, de hamar bele fognak tanulni. Az újságokra visszatérően – édes Néném –, azt látom, hogy valahányszor bizonytalanná (fokozható), veszélyessé (fokozott), vészesé (fokozódó) alakul a világhelyzet, a sajtó irreleváns lesz. Nem a cenzúra miatt elsősorban, hanem azért, mert az újságírók

sem tudják pontosan, hogy mi van, mi a fontos. Mindenki csapkod és kapkod, a híreket nem ellenőrzik, a tájékoztatás egyenetlen, szakadozott, és már nem azért olvasunk, hogy tudjunk valamit. Látjuk jól: ők is csak annyit értenek *odafent*, mint mi *idelent*. A cenzúra ebben a vonatkozásban nem érdekes, úgy értem, ahhoz is bizalom kell, hogy a következtetlenség, bár folyamatosan hazudó hatalom szavát az emberek elfogadják, vagy lelkifurdalás nélkül begyűjtsanak az újsággal. Ha viszont nincs szavahihető újság és rádió, akkor a nép a kollektív fantáziájára van bízva a világ megértésében. Új középkor, mondta Bergyajev, lehet ennek már lassan száz éve is. A napokban a világsajtó általános megzavarodását lehet tapasztalni, és mivel ipari mennyiségű első és második világháborús sajtót lapoztam át, pontosan látom, hogy most is ugyanaz van. Nem, én sem tudom, hogy mi pontosan, de azt nagyon jól lehet érzékelni, hogy *ők* sem tudják, akik nyilatkoznak, és akik írnak, meg akik intézkednek. Ha tudná is pontosan valaki, a gyorsan kattogó billentyűzetek hangzavarában alig

hallanánk meg a hangját. A bizalomnak vége, minden hír ál- és rémhír egyben, jöhet a cenzúra. Pont most ne venné át a hatalmat az, aki semmi másra nem vágyik?

Nem tudom, 1940 szeptemberében hányan olvasták Kolozsváron a cionista újságot, nyilván kevesen, és már nem lehetett elfogadható áron Palesztinába utazni. Előtte való évben 13000 lejért hirdetik a társasutazást, Párizs drágább, a napilap ára 5 lej, egy kiló kenyér 5,50 – drága volt az újság, mondhatni. Van egy szórólapom, amellyel 1950-ben próbálta meg lebeszélni a Román Munkáspárt (PMR) a Palesztinába kivándorolni szándékozó romániai zsidókat, a szöveget nem idézem, a kommunisták is Goebbelstől tanultak fogalmazni, a nyomdatechnikájuk viszont csapnivaló. És van egy barátom Izraelben, aki évtizedek óta hívogat, hogy menjek el hozzá. Amikor végre felszálltam egy repülőre, hogy találkozzam vele, már 25 éve nem láttam. Éppen olyan világekorszakot élünk, hogy könnyű volt repülni, röhejesen olcsó, nem is tudtuk akkor megbecsülni. Az izraeli határőr is csak annyit tartott fontosnak belőlem, hogy majdnem el tudtam mondani angolul, hova megyek és kivez. Erec Izrael! A tenger fölött – én nem szeretek repülni – egész különleges élmény megpillantani a szárazföldet, egyszer, valahol, ott messze már nem ugyanaz a kék van, mint eddig. Ott van az, pontosan ott, már látom. Nem vagyok zsidó, viszont sokat olvastam, persze nem eleget, és akkor még nem tudtam, hogy bármennyit olvashatok, ez valami más. Vannak utak és kirándulások, amelyekre fel lehet készülni, sok nyugtót, bajtől óvja meg az ember magát ezzel, és van, amikor nem lehet, mégsem számít a nyűg, a baj. És van tévé, van internet, megannyi képeskönyv Izraelről. Ráadásul én bibliás környezetben nőttem fel, Galilea mintha csak a szomszéd falu határában terült volna el, Simon Péter is leginkább az egyik csavargó nagybátyámra emlékeztet, vagy talán magamra, a többiekről meg ne is beszéljünk. Gyerekkoromban mi szószerint vettük az Írást, ha

>>>>> folytatás a 8. oldalon

a nagyapámnak azt mondom, hogy azt is csak emberek írták, agyoncsapott volna. Ő a középkori hermeneutikát gyakorolta. Nyilván évszázadok óta minden ember a maga módján képzelte el a bibliai tájakat, azután megjelent a fénykép és a film, ami rendesen átírta a fantáziánkat és a reneszánsz piktorok színeit. Jeruzsálemben azt éreztem, hogy mindaz, amit gondoltam eddig, az egyáltalán nem érvényes, bár a képek, a rajzok, a videók, a leírások meglehetősen élethű képet adnak az egészről, nincs is velük semmi baj, az én fotóim is képesek bemutatni, elmesélni a látványt. A többi viszont...

Itt van a világ közepe. Már megint a világ közepén járok, semmi nem úgy van, ahogy eddig tudtam, szájtáti turista vagyok, mint a többiek. Itt semmi nem eredeti, mondta a barátom, esetleg a simára koptatott kövek a Via Dolorosán, azokat valószínűleg *abban* az időben faragták. És kétezer évvel ezelőtt mi volt eredeti, kérdeztem. Ezen egy kicsit elméláztunk, majd azt mondta: Aki Istent keresi, az menjen templomba, vagy imádkozzon ott, ahol van, aki Jeruzsálembé jön, az balhét akar. Megtapogatta a pisztolyát, felnézett a sikátor fölött egy ablakból kilógó fekete ISIS-zászlóra, sóhajtott egyet és tovább mentünk. Vajon a Jézus is tovább ment volna? Akkor ezt nem gondoltam, ezt csak most gondolom, ahogy azt is, hogy mitől eredeti egy baljóslatú harci lobogó, egy kínai gumiszandál vagy egy kavics a tengerparton. Jelent az valamit, hogy Salamon templomának egyetlen megmaradt fala nem Salamon templomának a fala? Lementem én is a tövébe, szólt egy biztonsági lány, ne fotózzak, szombat van, tényleg az volt, nem fotóztam. Álldogáltam egy kicsit, és kijöttem. Lehet, hogy más napokon sem kellene a fal tövében fotózni. Megérintettem – igen. Nem egy embert ismerek, aki szeretne zsidó lenni, szeretne odatartozni abba a népbe, vallási közösségbe. Olvasott emberek ezek, nem áltatják magukat azzal, hogy vallást, kultúrát csak úgy fel lehet venni, a nyelvtanulásról meg nem is beszélek. Lehet ezen filózni, hogy kinek mi baja magával, az örökölt kultúrájával, és miért szeretne leereszkedni abba a mélységes mély kútba.

Lementem a Siratófalhoz, megérintettem és zsidó voltam, talán egész nap, amikor Jeruzsálemben kószáltunk. Szerencsénk is volt, kevés turista járt, lehetett sétálni, lélegezni, bámépszolni. A Szent Sír-kápolnába nem mentem be, utálok sorban állni, tolongani, lökdösődni, és mivel ilyen telített helyen hamar elfáradok, rendszerint arra vágyom, hogy leülhessek egy kőre, mert könnyen ki tudok lépni az időből. A torony viszont nagyon tetszett, a harangok és a kilátás. Vannak fotogén városok, és Jeruzsálem az. Csontváry tudott ilyen színeket és kontrasztokat, nyilván még sokan mások. Délutánra kitisztult az idő, egy légvonat elvitte a sivatag porát, és úgy ragyogott a város az alkonyatban, mint a képeslapokon szokott. Jóban vagyok a szent helyekkel és az időjárással, talán a barátom szólt így, talán én gondolom ezt utólag, de azt már egész pontosan tudom, hogy Is-

ten a helyén van, csak mi emberek távolodunk egyre tőle. Nem kell nekem ezért Jeruzsálembé menni, és ott sem gondoltam másként.

Annál a zsinagógánál is jártam, amelybe pár héttel később egy baltás merénylő bement vérengzeni. Azóta már annyi merénylet volt Európában is, hogy senki nem csodálkozik, ha egy késsel hadonászó ember golyót kap, és csak azután kérdezik meg tőle, miért nem fordult pszichiáterhez. Utólag lehet elmélkedni a merénylő emberi jogairól, intézkedés helyett nem szabad. Mit is mondott volna erről a Jézus, aki szintén ezeken a köveken járt, amikor még nem voltak ennyire kopottak. (Mit adtak nekünk a rómaiak? vö. *Brian élete*.) A történelmi Jézusra gondolok, nem az irodalmira. Az irodalmi leginkább egy regényhősre emlékeztet, aki a kollektív tudattalanból lép elő, valamiért sem az írók, sem a szerkesztők nem voltak abban a korszakban a helyzet magaslatán, némileg elfuserálták a művet, a szereplőket, az ábrázolást – epikai hitel. Olyan lett, amilyen. Aki először nyúl hozzá, sajnos azé az elsőbbség. Erre a kösziklára építem fel... Ha nem volna ilyen roskatag az a narratív köszikla, ma már senki nem olvasná az evangéliumokat. (Károli Gáspár nélkül mi magyarok még irodalomnak is nehezen tudnánk olvasni.) Hogy írta volna meg ezt a sztorit Ovidius vagy Suetonius? És Thomas Mann? Kétezer éve dolgoznak a filozofok, hogy hihetővé, azaz koherenssé tegyék a Jézus történetét. A szöveghez egy idő után bajos volt hozzányúlni, inkább a világon dolgoztak, a valóságot próbálták hozzáigazítani. Az ellenpárt azon ügyködik, hogy elvesse az egész gubancot, de legalábbis hülyének tituláljanak mindenkit, aki valamiben hisz. Ilyen is van, olyan is van. Ha a sajtó megbízhatatlan, a kollektív fantázia végzi el az utómunkát. A szkepszis nem tesz jót a képzeletnek. A képzelet viszont képes felülírni a valóságot. A valósághoz fantázia kell, ha nem akar behülyülni az ember.

Amikor lementem a fal tövébe, teljesen egyedül maradtam. Az a fajta magány,

ami hegytetőn, a speyeri dómban, a sivatagban vagy egy örmény sziklatemplomban van. Befogadó magány, belép az ember, és nem kívánczik el belőle. Evekkel később láttam egy első világháború előtt készült fotót, a fal tövében egyetlen asszony áll, a ruhájából ítélve kelet-európai, szoknya, rékli, fejkendő, szegényes, mintha csak a nagyanyámat látnám messziről. A tartásából ítélve már nem fiatal, az arca nem látszik. Nincs mellette senki, csak a hatalmas kövek, amelyek réseiben cserjék nőnek. Egyedül van, ebből gondolom, hogy európai, nem turista, de kellően eltávolodhat a kísérőtől, ha csak a fotó kedvéért is. Akkoriban a Siratófal előtt nem volt tér, csak egy sikátor, szegény afrikaiak lakták, nem túl kedves népség. Persze, nem értek én ehhez, lehet, hogy csak az emlékezet játszik velem, írok éppen, másokat is megtréfált a saját narratívájuk már.

Mit szólna vajon a Jézus, ha leülne, és elolvasná az evangéliumokat? Vagy a Jelenések Könyvét. Mit mondana Pál apostolnak? És a krisztológia? Ágoston, Szent Tamás, Kálvin, Dávid Ferenc, Nietzsche. Attól tartok, fogná a fejét, vagy ráncborítaná az asztalt. Voltam abban a csarnokban is, ahol Pilátus kikérdezte a Jézust. Mi az igazság? Az igazság az, hogy fáj a fejed. Lévi Máté olvasni kezdi, hogy még miket mondott. Én illet nem mondtam. Bulgakovnál van ez, és ott, abban a csarnokban – a barátomat nem engedték be a pisztolya miatt – pontosan erre gondoltam, azután meg arra, hogy az sem baj, ha nem itt történt, ha nem is volt egyáltalán. Ha egy író megírta, akkor úgy volt, úgy is lehetett. Jeruzsálemben bármi megtörténhet, ehhez nem kell fantázia.

Hiszed-e, édes Néném, vagy sem, eddig ért el ez a levél. Aztán beültünk egy autóba, és elsuhanunk Galilea felé. Talán majd egyszer arról is írok egy levelet. Másnap a barátom letöltötte *A Mester és Margarita* című regényt, 16 órányi hangoskönyv. Nem tudom, tetszett-e neki. Jövőre Jeruzsálemben megkérdem tőle.

Maradok addig is Kédnek, akije voltam. El ne felejtsem, az Istenért...

Posztulátumok

Hommage à François Bréda

1.

Mit tettem volna a tett után?
Imádkoztam a legzsiványabb lármában,
miután összekáromoltam magammal mindent.
Versbe tördeltem az utakat, verssé a fényt, a lázam
nem csitult, megírtam, amit csak lehetett,
képtelen metaforáknak dobva az életet,
ahelyett, hogy éltem volna, és fölfoghassalak Téged.
Így estem magam is darabokra. Csönd is, szó is éget.
Mit tehetnék? Bevallom, kellett az erő
a hithez, a remény, mindegy, hogy honnan,
kellett a csönd, a szó, a határok a rendben,
a peremek, az élek, a pengetánc a mámorokban,
hogy belefeledkezsem abba, hogy elfelejtsem
azt is, hogy élek, ne jussak senki eszébe,
és ott találtam magam, a kellős közepébe’.

2.

A hiány lett örökös vendégem,
a magány örökös társam
ebben a tömeges egyedülségben,
föl-fölrepedezett a szívkeményedésem,
bár lehet, szememre vetitek, úgysem érthetitek,
s hogy magam így világra-tártam,
talán már nem érhet szegény.
Mert amit az elme emlője táplált s hagyott,
abból tudom: a magam parafrázisa vagyok.
A hit pedig, feleim, kételkedőknek való dolog
és végül alig ismerhetjük a mennyet vagy a poklot.

3.

Az Úr irgalmazzon neked, mondta bennem a pap.
Talán erre születéssel, szólt belőlem a táltos,

hogy legyél a mások szívpróbája.
A költő hallgatott. A vers útja innen nem világos,
a gyanútlan tekintetet nem állja.
A vers életre akar jönni, értitek-nemértitek,
a szenvedély maga a sötétség, izzó és csillaghideg.
A vers az istenek nyelve, egyszerre ima és átok,
akinek füle van, hallja, legfönnebb visszatátog.
Innét már értem a latrot, a szajhát,
vagy azt, aki Barabást kiáltott.
A költő hímnős vagy uniszex,
ahogy divatos szóval mondanátok.

4.

Naponta megszámláltatik minden hajunkszála.
Minden egyes kölcsönkért-kapott nappal,
vagy előre honorált héttel öregsünk elébb,
a halhatatlanságig, az egésszel együtt, azzal,
ami van, de nem is erről van szó,
vagy hogy melyikünk gyávább, gyengébb,
vagy erősebb, érzem örökifjú öregen,
az idő nem könny, az idő: seb.
A szavakról szóltam már. A szavakhoz erő kell,
belső, égő, égi erő, már Urambocsá’, tényleg.
Azt pedig el kell bírni, amint van, kötelezi a lélek.
És végül nem is tudni, hogy mi fáj,
már születéstől fogva, tudják, akik valóban élnek,
aki már akkor hajlott háttal, hátrafele
jön a világra, hogy ne is lássa,
ne tudja előre, mi lesz, mi várja,
vagy legalább ne telibe,
ne idő előtt találja.

5.

Csak az fél, akinek van szíve, mert féltve-féli azt,
az is, akinek nincsen, akit mégsem riaszt,
hogy félreértve minden, nem is sejtve, hogy sejtésként
visszanövesztette benne magát az Isten.
A többi annyi, ha lenne még, hogy aligha futja többre.
A jólterelt bárányt is kiterítik, nem végül,
nem is végleg, de örökre.

PAVILON 420

104

– szerkeszti Horváth Benji

FODOR BALÁZS

Hagyásfák

*A műút mellett felhasított szántóföldek.
A dűnék között otffelejített körtefa
ágán megakadt műanyag zacskó
vergődik a szélben.*

*Mintha szabadulni akarna. Pedig dehogy.
Nemsokára összetapad az esőben,
ahogy zuhanyfüggöny a bőrhöz,
amíg a szél ki nem szárítja újra,*

*és az önmagától működni képtelen tüdőt
megint felfújja. A vidék minden hagyásfájával
eltartási szerződést kötöttek a város
elhasznált légzőszervei.*

*De ritka természeti jelenség lesznek,
amikor egyszerre felülnek az áramlatra,
otthagynva vázait a műút melletti fekete
földeken, társtalanul, körtét teremni.*

Foltvarrók

I.

*A sugárzó repce sárgállásában
gabonasilók ívelnek,
mint rozsdá csipkézte gobelinek.*

*Valahogy soha nem látni
odavezető utat,
de mintha mindig is ott lettek volna.*

*A táj részei,
ahogy a porcelán állatok
a metszett üvegű halványzöld kredencé.*

II.

*Nem adható vissza minden
út a természetnek,
de az a néhány felüljáró,*

*amelyik mégis,
úgy ölel,
mint a világból kiszakított ember.*

III.

*Fut a szarvasbika
az úton keresztbe.
Tehenét a sofőr
pörköltnek megette.*

*Megtorpan az állat,
a kocsit bámulja.
Fényszórók tűivel
szemeit átszúrva*

*hímezi a halál
gobelinét az Úr:*

IV.

*Ahol szakadás van,
ott cérnára is
mutatkozik igény.*

Az eltűnés helyei

*Emlék nélkül süllyednek
a tóba dobott kövek.
Csak gravitációs hullámokból sejteni.*

*Fölötte a sirályok megkettőzve
köröznek, úgy órzi őket,
hogy sosem voltak övéi.*

*Aki ott jár, beledob egyet,
és ha elég összegyűlt, elfelejtik,
hogy valamikor tó volt*

*a felszínre került kavicsshalom.
Óregek szédítik így a gyerekeket.
De ki hinne azoknak,*

*akik egy tavat feltöltöttek?
Csak az izom emlékszik még.
Vízközelen meg-megrándul:*

*a badacsonyi borturistában,
az alkoholista révkalauzban,
a híd pillérében. A Duna menti*

*gyümölcsösben földre hull a körte.
Megrándul isten vállában is.
Felejteti meg, kocsma helyett,
az aszteroidaöbbe.*

DÉNES GERGŐ

Albus

Mostanság olyan ez a ház hajnalban, akár egy jégverem, szóval minden napot azzal kezdek, hogy még ima előtt begyújtok a kályhába. Van egy saját főnású és – büszkén mondhatom – egészen csinos fűzkosaram, azzal szoktam kimenni a kertbe gyújtósért. Ma reggel is éppen abba válogattam a szárazabb gallyakat, mikor egyszer csak megszúrta valami a kézfejemet. Először azt hittem, egy kiálló fűzfavessző vagy szálla lehetett, de amint odapillantottam, észrevettem, hogy egy apró jégpihe olvadozott a bőrömön. Az éles kristályok gyöngyszemnyi vízcseppé lényegültek, és már épp azon voltam, hogy letöröljem, amikor újabb hideg pelyhek érkeztek, odafentről. Havazott. Gyorsan bepakoltam hát a rózsát, és visszajöttem a házba. De miután tüzet raktam, a házioltár helyett ismét csak a kertben találtam magam, hátravetett fejfel. Nem tagadom, mindig is lenyűgözött, ahogy ezek a szénfekete kis szemcsék, melyek telepettezik a tompán derengő eget, a földre hullva egyszerre megtisztulnak, s akár a finom púder a nemes hölgyek arcát, úgy fedik el ezt az ocsmány sarat, melyben nap mint nap caplatunk. Amolyan megváltás ez, s persze tudom én, hogy érzélgősen hangzik, de hát mégiscsak ilyen a karácsony hava.

Mélázgatok, s elkerülhetetlenül felrémlik az első karácsonyünnep, melyet itt, a remeteségben töltöttem. Csupán novícius voltam még, és – most már bevallhatom – az is inkább csak küllemre. Bizonyosságul elég, ha arra a gyerekes csalódásra gondolok, mellyel azon az évekkel ezelőtti, sötét hajnalon ébredtem. Dölyfös suhancként hitvány mód eszembe sem ötlött, hogy a Megváltó születésének napját másképp is meg lehet ülni, mint ahogy én addig megszoktam. Igencsak a szívemre vettem hát, amikor mestereink aznap is ugyanazon a korai órán vertek fel minket, akár csak máskor. Emlékszem, milyen keserű ízt éreztem a számban, miközben társaimmal együtt felsorakoztunk, hogy aztán néma rendben végiglépdeljünk a káptalanterembe vezető fagyos folyosón. Mintha éles jégzilánkot döftem volna a mellembre, oly mardosóan vágyakoztam az otthon pompája után, amely – döbrentem rá, talán akkor először – örökre elveszett. Mai fejfel már egy lyukas garast se adnék az egészért, de azon a reggelen majd' belepesztultam a rideg ürbe, mely ott tángolt bennem s köröttem mindenütt.

Nem számított, hogy a szokásos misét ezúttal ünnepinek titulálták, a celebráló prior atya latin mormogása ugyanolyan semmitmondónak tűnt, mint mindig. Nem imádkoztam. Az előírt ré-

szeknél a többiekkel együtt magam is letérdeltem ugyan a hideg kőpadlóra, s akár csak ők, én is összefontam dermedt ujjaimat, de az imaszöveg felmondásakor csak tátogtam. Nem éreztem, hogy hálásnak kéne lennem. Épp ellenkezőleg. Ahogy lopva végigpillantottam rendtársaim fegyelmezett, merev ábrázatán, csak arra tudtam gondolni, legyen bármily súlyos is a bűnöm, ennél nagyobb csapást nem mérhet rám az Úr. Szánalmas voltam, hát hogyné. De akkor még annyira sem ismertem Öt, mint most.

A szertartás végeztével, mint rendszerint, a prior atya tételesen sorolni kezdte, kinek mi a teendője a nap folyamán. Addigra nyilván beletörődtem, hogy ez a télünnep az én fogalmaim szerint nem lesz az, így lélekben már fel is készültem valami unalomtól terhes, monoton munkára, teszmem azt, hősöprésre vagy ágyneműjavításra. A prior atya majdnem a sor végére hagyott, ám mikor odáig ért, valami egészen mást osztott rám. Utasított, hogy harmadmagammal ereszkedjünk le a remetedomb tövében elterülő tóhoz, és a jegébe léket hasítva halásszuk ki a szentesti vacsorának valót. Nem mondom, ez meglepett, ugyanakkor fel is derített kissé. Persze nem az ételről volt szó, tudtam én, hogy kár lenne igazi lakomára számítani, ám a lehetőség, hogy ha csak néhány órára is, de magam mögött hagyhatom a remeteség néma falait, cseppentett belém némi jókedvet.

Fagyos egy telünk volt. Emlékszem, úgy ropogott talpunk alatt a jeges hó, akárha törött üvegen jártunk volna. Lefelé haladtunk a domboldalon, s a völgyben hullámzó köd egyre jobban homályba vonta köröttünk a tájat. Az élesen szikrázó nap előbb érmenagyságú koronggá halványult, majd végleg eltűnt a szemünk elől. Kis idő után már alig tudtuk elválasztani az eget a földtől; tompa világosságban úszott minden. Támpontot csupán a remeteséget öve-

ző erdő csupas vadgesztenyefái nyújtottak. Szürke törzsük merev koloszusként bújt elő a ködből, épp csak egy pillanatra, hogy aztán hamar visszasa is olvadjon oda. Nem vettem észre, mikor történt, bizonyára lassan, lépésről lépésre szállt meg az a gyermeki nyugalom, ám egyszer csak azon kaptam magam, hogy dudorászom. Valami karácsonyi dalocska zengett lágyan a torkomban; a Mama játszott a zongorán, még régen, abban a másik életben. Tényleg nagyon halk volt, lépteink sokkalta erősebb zajt csaptak, társaim mégis lepisszegtek. Véttem rendünk zord méltósága ellen. Nyilván.

Elértük a domb aljába vezető ösvény végét. A köd tán ott volt a legsűrűbb, egyedül az uradalmi malom ablakában vibráló mécsvilág bírt áttörni rajta. Nem láttuk, de tudtuk, a méretes lapátkerék kiemelve, dologtalanul várta, hogy a keményre fagyott patak újból megeredjen s megforgassa. Eszembe is jutott, hogy ilyen ez, a dolgok télen, akár a halottak. Örültem, hogy nem arafelé vitt az utunk; a jól ismert malomház túl fájó emlékeket idézett. Na persze – tehetem hozzá rögtön –, nem mintha a tó kellemesebb színhely lett volna. Sőt.

A tó, melyet a malom patakja táplál, eredendően nádlepte ingovány volt, csupán később, valamelyik ősi Görénavár rendelkezésére mélyítették valódi állóvízzé. Azóta is a bárói család birtokához tartozik, de rendünk – az uraság kegyelméből – szabadon halászhat rajta, amikor csak akar. Így, mikor ráleltünk a megfelelő helyre, minden további nélkül kísértáltunk a jégre, és nekiláttunk a lékhasítás fáradságos műveletének. Kellően fel voltunk szerelve, vitünk magunkkal baltát, csákányt s feszítőalkalmatosságot, mégis nehezen ment a munka. A jég nemcsak vastag, de csúszós is volt; oly ügyetlenül mozog-

>>>>> folytatás a 12. oldalon

tunk, akár egy újszülött borjú, többször majdhogynem seggre estünk.

– Kár, hogy nincsen korcsolyacipőnk – jegyeztem meg, ám a többiek lehurrogtak, mondván, úri hóbert, s amúgy is a kezem járjon inkább.

Én viszont nem tudtam kiverni a fejből, milyen szép is az, pengeélen siklani. Erőlködés nélkül is sebesebb lehetsz, mint a leggyorsabb futó; kanyaroghatsz, pöröghetsz, és szállhatsz hátrafelé úgy, hogy közben előre taposol. Ha elég merész vagy, csinálhatsz nehezebb kunsztokat. Nem kell félni, ha baj van, elkap a Mama, ha pedig sikerül, úgy tapsol meg, ahogy senki más. Szinte súlytalan vagy, s mikor lenézel a tükörjégre, valóban azt hiheted, a világ közepén lebegsz. Alattad ugyanaz az ég ragyog, mint feletted, és ott vagy te is megint, csak épp fordítva, s tán még boldogabban.

– Ne bámészkodj, ebadta, hanem húzzad! – lökött oldalba az egyik társam.

Csakugyan, időközben sikeresen kivágtunk egy jó nagy jégdarabot, s már csak az volt hátra, hogy kiemeljük. Mind belevágtuk a szerszámot, melyet épp a kezünkben tartottunk, majd jó erősen húzni kezdtük. Sokat vesződtünk, de megérte. Végül ott tátongott előttünk a lék, benne a tó állott vize, abban meg az álmos halak.

– A jó bűdös kurva Ist...! – kiáltott fel hirtelen az egyik fiú, ám még idejében elharapta a káromlást.

– Mi a baj? – villantotta rá feddő tekintetét a másik.

– Na, szerinted mit felejtettünk ki? – felelt emez kérdéssel a kérdésre. – Hoztunk ám mi mindent, csak épp a lényeg maradt el. Vagy mondd, hogyan viszed haza a halakat kosár nélkül? Már ha egyáltalán fogsz valamit, ami elég bajos zsineg és horog híján.

– Igaz – morogta erre a másik kelleltenül. – Nincs mit tenni, mi ketten visszamegyünk a hiányzó holmiért. Te pedig – és ekkor énrám mutatott – itt maradsz, hogy jelezhesd, hol is hagytuk a léket ebben az istenverte ködben. Már bocsánat.

Elindultak, s világos csuhájukban pillanatokon belül úgy belevesztek a hidegbe, mint két kísértet. Igaz – ha jobban meggondolom –, inkább én tűnhettem annak, magamra maradvam. Nem szerettem az ilyesmit, ám egy ideig türelemmel viseltem. A jégvágás megerőltető volt, alaposan beleizzadtam. De ahogy múltak a percek, a bőrömön csorgó veríték kezdett megdermedni, és kegyetlen reszketés tört rám. A fejemre húztam a csuklyát, megdörzsöltem a karomat, még topogtam is egy kicsit. Mit mondjak, nem sokat használt. Igyekeztem valami kellemesre gondolni, hogy ha már valójában nem lehet, akkor legalább lélekben járjon át egy kis meleg. Felrémlettek azok a régi karácsonyi bálók, a zene, a tánc és az a sok finom étel. Mi

is halat ettünk, ámde megadtuk a módját. Volt zsírban pirult süllő citrusgyümölcsrel, omlós húsu harcsa paprikás levesben, s ponty is, mely tejfölös savanyúmártásban fürdött. Az volt az igazi lakoma, nem úgy – és ezt mind a mai napig így tartom –, nem úgy, mint itt, a remeteségben, ahol, ha nagy ritkán kapunk is halat, azt sóltan vízben főzik, s mindig posványízű marad.

Fertályóra elteltével a testi hideg elsöpört minden derűs képet. Elkezdtem körözni a lék peremén, ám nem sokra rá arra lettem figyelmes, hogy megállok, és belebámulok az ütemesen lötyögő vízbe. A méregzöld léből döglletes iszapszag párállott, de én egyre csak néztem. Minuták peregtek le, mégis ólmos lassúsággal fogtam fel, hogy ha van is a jég túlsó oldalán egy másik világ, az nem olyan, mint amilyennek korcsolyázás közben tűnik. Nincs odalent más, csupán fagyos sötét és fullasztó halál. Néztem a léket, s a Mamára gondoltam. Meg persze arra, hogy igaza volt apámnak, amikor azt mondta, bárcsak inkább én veszttem volna bele.

Feltámadt a szél. Csípős volt, de legalább hozott némi zajt abba az üres téli csendbe. Lehunytam a szemem, és igyekeztem szabályosan lélegezni, hogy megnyugodva visszatérhessek a jég feletti valóságba. Ám mikor éppen sikerült volna, az addig zavarosan sziszegő szél egyszerre értelmes szavakat súgott a fülembe. Először nem akartam elhinni, de amikor másodszor is hallottam, már megbizonyosodtam: valaki közeledett felém a ködben, egyedül. Női hangja volt, amellyel engem hívott. Vagyis hát egy nevet, melyet már rég nem használtam, de egykor valóban engem jelölt.

Szólíthatott volna akár maga az erdei boszorkány is, akiről a Mama szokott mesélni, ám benne akkoriban még nem hittem, hát nem gondoltam rá. Amúgysem ő volt az. Csak majdnem. Ahogy egyre közelebb jutott hozzám,

olybá tűnt, mintha maga a köd öltene lassacskán emberi alakot, mely kezdetben fakó volt ugyan, de pillanatról pillanatra élesebbé vált. Aztán pár lépésre tőlem hirtelen megtorpant. Nem számított, mert onnan már jól láttam. Egy sötét köpenybe burkolózó, fiatal nő volt az, kinek arcát sosem tévesztem el.

– Júlia? – kérdeztem mégis, bizonytalanul.

– Pál úrfi? – kérdezett vissza ő, elcsukló hangon.

Júlia volt, a molnár leánya, hús-vér valójában. Tudom, hisz azonmód magamhoz szorítottam, tán még a léket is átugorva, hogy hamarabb odaérjek. És ő viszonzta az ölelést, ami – meg kell mondjam – oly örömet szerzett, mint semmi az azt megelőző évben.

Fogalmam sincs, valójában mennyi ideig álltunk ott a jégen összeborulva, csak arra emlékszem, hogy egy végtelennek tűnő pillanat múltán kibontotta magát a karomból, és rám emelte a tekintetét:

– Megleltelek – suttogetta.

Néztem azt a gyönyörű, mélybarna szempárt, s a szeretet meg a bú mellett észrevettem benne valami hirtelen kelt reményt is, amelyről már abban a minutában tudtam, hogy majd össze kell törnöm. De még nem volt szívem. Nem akartam.

– Honnan tudad? – csak ezt bírtam kipréselni magamból.

– Amikor eltűntél – szólalt meg kis szünet után –, égre-földre kerestelek. De nem voltál sehol. Később hallottam, hogy az uradalmi cselédek arról suttoznak, beléptél a rendbe.

– Persze nem hitted, ugye? – mosolyodtam el halványan.

Lehajtott a fejét, így nem láthattam, viszonzta-e.

– Éppen te, aki mindig is gúnyt űzött a csuhásokból? – kérdezte. – Hát ezt csakugyan mesebeszédnek tartottam. Egészen addig, míg ma reggel kinéztem az ablakon, s megláttalak így, csuhá-

ban. Először azt hittem, a szemem káprázik, hisz oly sokáig minden fiúban a te arcodat véltem felfedezni, de aztán rájöttem, nem véletlen, hogy épp ma, Szenteste történt. Az Úr rendelte így.

Észre se vettem, hogy beszéd közben finoman átkarolt, és kivezetett a partra, el a léktől, melyről tán csak ő tudta, mit is jelent valójában. Átvágtunk a partmenti ösvényen, majd besurrantunk a fák közé. Pár lépés után ráleltünk egy széles, hólepte tuskóra. Júlia lecsatolta fekete köpenyét, azzal takarta be, hogy leülhessünk. Először nem akartam, de láttam, hogy fázik, szóval mégis melléje bújtam, s úgy melegítettem világos csuhámmal.

Sokáig ültünk ott szótlanul. Akkoriban kezdtem szakállat növeszteni, melynek kusza szálaira a nagy hideg miatt kicsapódott a dér. Ő azt babrál-gatta csinos kis ujjával, de nem önfel-lelten. Láttam rajta, kérdezni akar valamit, csak még nem tudta, merje-e.

– Mondd meg – szánta rá magát végül –, miért tűntél el.

Hitetlenkedve néztem rá, de a szeme elárulta, hogy tényleg nem értette. Tudtam, válaszolnom kell, de persze nem ment az olyan könnyen. Jó egy minúta-ába került, mire valahogy kinyögtem:

– Ábel miatt.

Mondd, Uram, miért van az, hogy ahányszor szólok róla – még ha csupán írásban is –, rögtön elém villan annak az elátkozott vadászatnak a képe, s a barátomé, aki egyszer csak elterült a földön?

– Meggyászoltam én is – bólintott a lány. – Természetes, hogy fáj, hogy nincs többé. Am ez még nem ok arra...

– De igen! – fojtottam belé a szót. – Ami történt, az elég.

Éreztem, ahogy tűzforró tenyerével végigsimított az arcomon.

– Hiszen baleset volt – suttozta. – Nem te tehetsz róla. Az Úr akarata.

Na persze – gondoltam –, mindig minden az Úr akarata. Csak épp néha az enyém is. Azóta sem tudom lemosni a kezemről a lópor savanyú bűzét, de mégis hogyan mondhattam volna el Júliának, mit tettem igazából, és hogy ő volt az oka?

Nem mondtam hát semmit, helyette inkább magamhoz húztam, és megcsókoltam. Reméltem, hogy a test öröme majd elmossa a lélek bűjét, mint ahogy annyiszor megtörtént már lopott pástorórákon. Ösztönösen mozogtam, és ő is. Emlékszem, milyen határozottan fej-tette le rólam a csuhát, s hogy miközben a gombjaival matattam, előre azon merengtem, milyen leírhatatlanul csodás érzés vár rám.

Később, a tanulmányaim alatt olvastam egy bencés szerzetes történetét, aki észak-itáliai kalandjai során hasonló helyzetbe keveredett egy parasztlánnyal. Gyönyörű textus volt, teletűzdelve a Szentírás legodaiőbb igéivel. Az Úr viszont úgy rendelte, hogy az én talentumommal sose fogok olyat írni. Hiába ismerem az érzést, szavaim nincsenek rá. Habár, ez esetben nem is kell, hogy legyenek.

Beletúrtam Júlia gesztenyeszín hajába, és szétziláltam azt a csinos fonatot, melyen bizonyára vagy fertályórányt dolgozott. Csókoltam a száját s a nyakát, simogattam a hátát, a combját, markoltam a mellét. Ő hasonlóképp tett énvelem. Minden olyan volt, mint régen. És mégsem. Percekig tartó heves vergődés után rá kellett döbennem, milyen kegyetlen is az Úr, ha a bünte-

tésről van szó. Senki más nem intézhet-e volna úgy, hogy majd' egyesztendőnyi vezeklés után testileg és lelkileg is kudarcot valljak; hogy egyszerre akarjam mindennél jobban, s mégse álljon fel.

Sírni tudtam volna tehetetlen dühőmben. S talán csakugyan könnyeztem, mert úgy tűnt, mintha vékony jégfolyó dermedne az arcomra. Júlia persze átkarolt, és bizonygatta, hogy nincsen semmi baj, bárkivel megeshet az ilyesmi, biztos csak a hideg miatt, de hangja üresen, minden meggyőződés nélkül csengett. Ő is tudta, hogy miképp a találkozásunk, úgy ez sem lehet véletlen. Ölelt még, de már nem szorított. A keze fagyos volt, és én soha többé nem éreztem magamon forró lehetét.

Ezek után már nem telt sok időbe meghallani, ahogy társaim – immár kosarakkal, zsineggel és horoggal felszerelve – visszatértek. Bár nem láttam őket, biztosra vettem, hogy erősen bosszúsak, amiért nem találtak a helyemen.

– Albus testvér! – szölongattak valahonnan a ködfelhő mélyéről. – Merre kujtorogsz, ebadta?!

Júlia, akár egy félénk veréb, felrebent mellőlem, és sebtében öltözni kezdett. Közben kérdő pillantást vetett rám:

– Albus? – Igazából nem is érdekelte.

Feltápaszkodtam, hogy én is helyreigazítsam az öltözékem.

– Igen – feleltem. – Albus.

A fejemre húztam fehér csuklyámat, és búcsút intettem. Azzal mindketten tettünk egy lépést hátra, egyszerre tűnve el egymás szeme előtt.

Most, sok esztendővel később, mikor újra felvirradt a karácsonyünnep reggele, még mindig nem tudom, miért is történt, ami történt. Az Úrnak bizonyára megvannak a saját mozgatói, én azonban nem tehetek mást, mint hogy leírom a magaméit, aztán pedig elsüllyesztem őket az asztalfiába, méghozzá jó mélyre. Különben is, harangoznak, s az ablakban már ott vár a szokásos halétek. Szétfőtt és íztelen, mint mindig, de ugyan mit számít? Majdcsak elfalatozom, miképp testvéreim is a refektóriumban; fegyelmezett, merev arccal, hisz immár tudom, hogy az nem a ridegség jele, hanem a visszafogott áhítaté, épp úgy, ahogy az Úr szereti. És mikor végeztem, talán újra kimegyek a kertbe, nézni a hóesést, és addig állok majd fehér csuhámban a fehér ég alatt, a fehér földön, a fehér falak közt, míg eggyé nem válok a pelyhek zizegésének fehér zajával. Mert rég nem vagyok Pál úrfi, de valójában már Albus testvér sem akarok lenni.

SIMON RÉKA ZSUZSANNA

Viszlek

Elvékonyodik a sötét. Körbeölel a hajnal súlytalansága. Lábad alatt összetört az élet. Fájdalmak lenyomata vagy. Már nem nősz tovább. Viszlek magamban.

Ősz

Tested kéreg. Elejtett mondatokból kinyesett kusza gondolat. Lehúz a táj. Beleolvadsz az avarba. Összefolynak benned a színek. Madarak lepik el az eget. Napkorong a szárnyuk. Magasba emelnek, fel a szótlanság mögé. Szárnyakat növesztesz, felfested magad a kékre.

Vissza

Útra kelnék. Vissza hozzád. Elárvultan lüktetsz az élettelenben. Falak dőlnek a lábam alá. Újra búcsúznék, ha maradt volna még hitem. Ígérted, maradsz. Nem élted túl. Semmi sem maradt abból a tavaszból. Az utolsó kézsimitásodban élek.

kicsapódik

Ma is alacsonyabban jár a nap, osztokodunk a nemléten. A hiányban érünk össze. Mások szemében kicsapódik a mulandó. Tegnapok emléke lüktet a bőröm alatt. Ég és föld között a lebegés hasít tovább.

Sosem

Álmomban jártál. Nem beszélte. Mellettem ültél, és a visszafordíthatatlanba kapaszkodtál. Fekete képekben olvadt beléd a halál. Már ismerem az elmúlás mozdulatlan-ságát. A bánat sosem fog. Benővi a testet is. Lélekszomja csillapíthatatlan.

Ott ült

Ott ült anyám a dombtetőn. Hófehér hajában megakadt szenvedése. Tenyerében Isten arcát hordozta, és úgy tekintett maga elé, mint aki halálát elfeledte.

Gyász

Összeázott bennem, ami volt. Hitet szegett ma is a holnap. Zuhanok az otthonatlanságban. Sehol sem vagy. Imába zártalak.

lángleltár

Ághegyre akadt a pillanat, szűke mindennek, ami volt. Félbehagyott mondatok pengéjén született ígéretek. Tegnapok hiánya a vissza nem járható úton. A megnyugvás tanulhatatlansága. Kivérzett lángleltár az éveim felett.

MATEI VIȘNIEC

A költő álma mielőtt újra lóvá változik

(Visul poetului înainte de a redeveni cal)

Az történt hogy megálmodtam ló vagyok ismét a nedves síkon vágattam boldogan tudtam ló lettem és csak azt kívántam hogy ne ébredjek fel soha többé

miközben vágattam boldogan rettegtem is a túl fájdalmas ébredéstől igyekeztem hozzászokni a gondolathoz hogy álom az egész és továtúnik minden

és miközben egyre inkább megszoktam hogy a jövőben egyszercsak véget ér az álom lelkem legmélyén egy gonosz lény kelt életre ezt ordította: ló vagy és ló maradsz te már nem ébredsz fel soha

tudtam mennyire állhat engem mint olyan lény ki valósággal gyűlöli a valóságot és rettegtem minden szavától

Matei Vișniec (1956, Radóc), Párizsban élő román költő, író, drámaíró. A Radio France Internationale állandó munkatársa. Drámáit több mint harminc országban állították színpadra.

s miközben épp azon voltam hogy meg is értsem az egészet a gonosz lénynek szíve mélyén a lelkiismeret felébredt azt ordította: hazug fráter te jól tudod hogy minden álmod mennyi gyilkos gonosszal terhelt

valahogy nem akartam hinni hogy igaz minden ami történt csupán egyetlen pillanatra szerettem volna megébredni érezni tényleg létezem még

ám a szobámban dolgaim két nagy táborra szakadtak szét rohanjunk innen mert a költő ma ismét lóvá változott át és a többi azt bizonygatta ártatlan egy nap visszatér majd

míg ezt az aljas dialógust hallgattam szégyenkeztem is magamban mert vágatni vágytam a nedves síkon át

és ordítottam: bestiái itt vagyok élek nem vagyok ló szerényebb ember nincsen nálam

az arra járók megtorpantak fejüket hátra fordították derűsen somolyogtak mondván: íme a ló aki megszólalt

KARÁCSONYI ZSOLT FORDÍTÁSA

Magyar lírát Törökországba!

Ahogy ereszkedünk befelé a fellobogó-zott sugárúton, mintha a víz szintje emelkedne. Később sem áll be végleges helyzetébe: a Márvány-tengerre nyíló kijárat közepében a kis szigetre épült Leánytorony körül mintha lejtene – az érzékcsalódás első jelei. Európa és Ázsia határ-városába megérkezni az érzékszervek átrendeződését jelenti. Belekeveredtünk valamibe. Tejhabba a légy. (Sziszüphosz analógiájára boldognak kell elképzelnünk a tejhabba esett legyet.) Isztambul olyan, mintha egy gyerekkori altatódalt hallgatnál maximális hangerőn. Mélyről ismerős, de nem ebben a formában. Kerülgetjük a jóltápláltan heverésző kutyákat, macskabetető tálakat. Ezek nem kóbor-, hanem közösségi állatok, mivel otthon nemigen tartanak az emberek sajátot. A forgalom izgalmas stratégiai játék: a piroson kell átlavírozni, ha kivárod a zöldet, ráddudálnak, „ne légy már olyan stréber”. A bal esetek csekély száma arra utal, hogy ha szabályok nincsenek is, szokások azért vannak. Legutóbb, amikor ősszel útba ejtettem Isztambult, én is átmásztam az autópálya ellenkező sávjába, hogy egy taxit leintve elérjem a repülőt. Ezt tanácsolta nekem a busz sofőrje. És bevált. Mindenki tolakszik, ha visszatolakodsz, nagy tisztelettel engednek előre. Ha emberükre akadnak benned, körüludvarolnak. De ha jólnevelt európaiként viselkedsz, akkor csak egy érdektelen turista leszel, akin mihamarabb túl kell esni.

Négyen fogjuk képviselni a kortárs magyar lírát az eszkişehir-i nemzetközi költészeti fesztiválon, a jelenleg itt élő Nagy Hajnal Csilla és Szöllőssy Balázs, Simon Márton és én. Fogunk majd a szép magyar nyelvről beszélni legalább négyféle megvilágításból, a periféria centrumhoz való vi-

szonyáról, illetve ezek változó pozicionálásáról (az irodalomban legalábbis), aztán ott van még a kisebbség problémája, amihez el kell majd magyarul a rendszerváltást és felvázolni az azt megelőző kommunizmust, a külhoni márgójára pedig nem árt egy kis trianoni gyorstalpaló. Egyelőre azonban Csilla és Balázs beşiktaşi lakásának tetőteraszáról bámuljuk Kis-Ázsia nemrégiben átadott óriási mecsetét, a város új szimbólumát, amit az egyszerűség kedvéért csak Erdoğan-mecsetnek neveznek (az elnökkel ma éppen elkerültük egymást Budapesten). Sultanahmet, az óváros nem látszik a szomszéd háztetőtől, ahonnan röhögő sirályok néznek le ránk. A levegő sós és illatos, ragyogó napsütés november közepén. Balkéz felől a Boszporusz-híd. Alig akarunk elmozdulni innen, de Csilla azzal kecsegtet, hogy áthajózunk Ázsiába, ott fogunk vacsorázni. A parton Boszporusz-vigécek, mint valami tavaszi násztáncot lejtő hímek, olyan vehemens és dallamos hangeffektusokkal fűzik a turistákat: *kám-kám-kám-kám, verinájisz-verinájisz-verinájisz, boszporüsztür-boszporüsztür-boszporüsztür*. Aztán *indirim-indirim-indirim, birlira-birlira-birlira*. Mintha csak gyerekkorom ornitológiai műsorát, az *Oxigént* hallgatnám a rádióban, és már csak a madárfajta beazonosítását várnám Schmidt Egontól. A hajón megisszuk az első igazi török teánk, amit rengeteg fog követni az elkövetkező pár napban. A tálcás emberek mindenütt ott vannak, belengetik eléd az egy lírás čaj-t, ami olyan forró, hogy az üvegpohár peremét a hüvelyk- és a középső ujj közé csippentve kell kihörpölni. Az üres pohár lehetőleg egy hozzánk legközelebb eső tálcára – nem okoz gondot az eltolódás, mindegyik teaárus lényegében ugyanaz. A teaivás kis időszigetein el-

méláznak az emberek, ez az intervallum megfeleltethető a dohányszünetnek, de mégis olyan konkrét keretek közé szorítva, mint mondjuk egy cigaretta hossza és égési időtartama, elnyújtható akár fél napig is, arról nem is beszélve, hogy nem olyan káros. Nem is értem, annyi török örökség mellett ez a szokás miért nem honosodott meg nálunk.

PÁLYAMATRICÁK

A vacsorahely-keresés azt az érzést kelti bennünk, hogy meg kell verekedni az élelemért. Pedig ez csak a szertartás része, a lakoma előjátéka. Préselődünk a szűk utcácskákon, amiket kétoldalról vendéglők asztalai tesznek még keskenyebbé. Előételként bekanalazunk egy-egy kagylót az utcasarkon. Az árus egy fél citromot nyom a kezünkbe, facsarjunk belőle a szétnyitott kagylóba, aztán az egyik héjjal kotorjuk ki a másik tartalmát. Végül találunk egy üres asztalt, különböző mártogatásokat, pasztákat és salátákat rendelünk egy kosár kenyérszelettel, amely mindig újratöltődik, mint a kánai menyegzőn. Furcsa módon egyáltalán nem zavar, hogy mindkét oldalamban egy-egy tőlem független könyököt érzek. Bekebelez ez az életigenlő fesztelenség, amely körülzsong. Az asztalszomszédok egymásnak magyarul a fülembé, fűjják a képembe a füstöt, szinte rámdól egy kedélyes, csupaszőr férfi, de ez különösebben nem zavarja. Feltűnik, hogy Csillán és rajtam kívül nincs egyetlen nő sem, de odalent a parton sem láttam (nyilván nem horgásznak), sem az utcákon. Ez, gondolom, az iszlám hatása, még akkor is, ha nem mindenki él a tradíciók szerint (vagyis a nők hátrányos megkülönböztetése nem olyan egyértelmű itt, mint vidéken).

Persze Isztambul nem Törökország, hanem egy különálló sziget, mint ahogy Berlin az Németországban. Itt még feminista újság is van (egyébként csodálatos a folyóirat-kultúrájuk, mutatók, tartalmak, kreatív kiadványokkal). Arra emlékszem, Berlinben mennyire kirívóak voltak a törökök, mert magukkal hozták ezt a svungot, nagy helyen jártak a decens és indulataikat kanalizálni tudó németek között, nem tudtak halkabban beszélni, mint ahogy, ezért nem tudtak nem zavaró tényezőkké lenni. Rendetlenek voltak, problémákkal küzdöttek az iskolában, nehezen kezelhetőek voltak a munkahelyen. Feleseltek, kikérték maguknak, kiálltak a családtagjaikkal mellett, esetenként a törvény ellenében. Összetartottak, nehezen asszimilálódtak. Egyedül a saját negyedeikben voltak megtűrhetők, de oda meg a németek nem tettek be a lábukat. Csak a többi bevándorló, mert ott minden olcsóbb volt, jobb volt a piac és finomabbak az ételek. Isztambulban hiányzott ehhez a felismeréshez a kontraszt, a német ellenanyag. Hogy ez ugyanaz a népcsoport, arra itthon jöttem rá. Isztambulban tisztaság volt, és a maga módján rend is – valahogy teljesen koherens volt ez a sokrétűség, nem a káosz érzetét keltette, hanem az organikuságét. Mivel késő este hajó már nem jár, Ázsiából

Súlyos és laza. Számok halmaza.

>>>>> folytatás a 16. oldalon

dolmuşsal keltünk át a Boszporusz-hídon. Ez a szociális készségeket fejlesztő közlekedési eszköz a taxi és a busz között mozog, 8–9 ember fér bele. Ha a leintett dolmuşban van hely, felvesz. Menet közben be kell mondani a célirányt, előre küldeni a pénzt a sofőrnek, amiből a visszajáró kézzel kézre adogatva visszajut hozzád. Ehhez képest a metró, amivel másnap megyünk ki az állomásra, a technika csúcsa. Már maga az Istambulkart is irigylésre méltó praktikummal, vagyis átruházható pontrendszerrel működik (sajátjukkal utaztatnak vendéglátóink), aztán a biztonsági ellenőrzés szinte feltűnésmentes szervezetsége, majd a végtelen hosszúnak tűnő szerelvény, ami gond nélkül elnyeli a peronon várakozó tömeget. Isztambul külvárosain átvágni több mint egy órába telik. Akkor szembesülünk méreteivel igazán, amikor elveszíti színeit, zamatát, csak a mennyiség arctalan tömbjei, az újépítésű lakótelepek ismétlődnek a vonat ablakában.

Eskişehirben olyasmiben lesz részünk, mint egy harminc évvel ezelőtti kulturális tömegmozgalmi esemény. Már az állomáson kis küldöttség vár, megejtő ez az igyekezet, amellyel elkalauzolnak szállásunkra, a Madame Tadia Hotelbe, ami egy francia luxusszállóra hajaz, balkán kivitelben. A szalonban rekamié, csörgedező szökökút és blondel rámás festmények, a lift viszont éppen most romlott el (a felutó harisnyaszem-effektus). A lakosztályom akkora, hogy az egész családomat bekvártélyozhatnám. Pedig csak egy kis költő vagyok, Magyarország farvizén. Az esemény megnyitóján a vörös zászlók, a recsegő színpadon felsorakozó népzenezők, a virágkosarak, a ritmusra tapsoló közönség és a fehér inges költők között Balázs az Eskişehir-focicsapat piros–fekete melegítőjében közöni meg a meghívást. A szabadságról írt ódákat hallgatva azt érezzük, mi már el vagyunk rontva, varázstalanítva mindenféle kritikai attitűd, recepcióelmélet és különböző diskurzusok által. Boldogok a költők, akik könnyelábadt szemmel tudják felolvasni önnön versoraikat.

Egy szervező leszólit, hogy álljunk be Simon Marcival egy közös fotóra, azzal az instrukcióval, hogy forduljunk egymás felé. Nem nagyon értjük, kissé kínos. A kijelzőn már Atatürk hologramja áll közöttünk, nálunk is élethűbben (a törökök app-ja, hehe). A város fellobogóva készül halálának évfordulójára. Kézenfekvő magyarázat kínálkozik arra, miért nem iható a csapvíz: mert onnan is Atatürk folyik. Reggel kilenc óra öt perckor megszólalnak majd a szirénák, ekkor halt meg az isztambuli Dolmabahçe-palotában, ezt az időt mutatja halottas ágya mellett az óra. Megpróbálok megérteni ezt az autokrácia ellenében megizmosodott személyi kultuszt. Atatürk felszabadította Törökországot a szultán uralkodása alól, reformokat fogantatosított, megteremtve a mai köztársaságot, de a jelenkori török nép legalább olyan tekintélyként tiszteli, mint anno a szultánt, és nyolcvanegy évvel a halála után is „hiányzol!” feliratú pólókban jár, és nagy eséllyel csatlakozhatsz rá egy csomó wi-fi-re,

Fezek, kezek, élve, halva.

ha jelszóként Atatürk születési és elhalálási dátumát adod meg. Persze, itt egy önként ápoltszóló kultuszról van szó.

Bár Törökországban nem volt kommunizmus, az építkezésben ugyanúgy felismerhető a mennyiségi kényszer által meghatározott normarendszer, mint egy tetszőleges káeurópai lakótelepen. A piszkotaköves járda, a beton és a vas térhódítása, a ritkás fű a többre hivatott virágágyásokban, de még a nacionalizmusuk is, amely kidekoráltatja velük a villanoszlopokat – ismerős. A bazársoron kávé darálnak, kávéfőzők csilingelnek, sorsjegyárus kiabál. Sültgesztenyét veszek papírtölcsérben. Este hat óra lesz, sétatidő. Az idősebbek kezében imamalom, ezt morzsolgatják; fiatal párok frissen facsart gyümölcslére hívják meg egymást; kamaszfiúk alkudoznak egy percessel; kendős asszonyok hajolnak össze a padon egy képernyő fölött; árusok vonulnak, botra erősített színes vattacukrokkal, mint valami körmenetben. Egy vendéglő teraszán lélegzetelállító gyorsasággal pörgetnek egy agyagedényt, ritmikusan ütögetik az oldalát egy kés pengéjével, aztán nagy hókusz-pókusszal lecsapják az alját, és a tartalmát a vendég tányérjára zúdítják. A főutcán padon beszélgető nők szobrára találok. Valamiért minden köztéri szobor aranyra van festve – ez valami Midász-kultusz maradványa lehet. Csillognak a telehold fényében Mahmut Pehlivan birkózó mellizmai.

Furcsa hely az 1993-ban meggyilkolt tényfeltáró újságíró, Uğur Mumcu emlékparkja. A pokolgéppel felrobbantott kocsimaradványai egy óriási üvegkoporsóban vannak közszemlére téve, egy virággrupp közepén. Huszonegyedik századi ereklyetartó. Sokan látogatják, szelfiznek a ronccsal. Az író könyvei is megtalálhatók a kihelyezett könyvállványokon. Kicsit izléstelenül, de azzal a megbocsátható életigenléssel, mint minden kegyeletsértés, vendéglő áll az idézeteket hordozó kapusor végében. Felirata „Légy egészséges!” Ha már itt vagyunk, rendelünk is a teraszán egy-egy katmert, Csilla kedvenc édességét. Édes és meleg pisztáciakrém omlik el ropogós réteslapok között.

A teljesség igényével nehéz Isztambulról beszélni. Anélkül pedig a jelenség karak-

terétől lenne idegen. Lapos, felsorolásjellegű bekezdés következik arról, hogy például miről lehetne. Amikor az Ayasofia előtti téren átjárja a tested az egymásnak felelgető müezzinek éneke. Vagy a Bazár labirintusában rátalálsz egy eldugott kis lugásra, ahol valaki egy pumpás kútnál éppen a lábát mossa. Amikor a szemed sarkából elkapsz egy gépfegyvert asztalra tévő mozdulatot, vagy egy híd alatti vendéglő teraszán ülve egyszerűen halak emelkednek melletted az égbe (damilon). Milyen, amikor két nikábot viselő nő (csak a szemet szabadon hagyó viselet) egy női mosdóban illegeti magát a tükör előtt. Milyen, amikor két rövidhajú lány összeverekedik az Istiklal utcán, és egyiküket majdnem elüti a villamos. Milyenek ugyanitt a fagyaltot áruló mutatványosok, akik kikapják a gömböt egy kisgyerek ostyájából, milyenek az ügyeskező árusok, akik egy nyélbeütött vétel alkalmával mintha nemcsak a portékájukon adnának túl, hanem egyenesen lapot osztanának (a sors kezeként), kedveznek, javakat juttatnak, és megtiszteltetésnek érzed, ha ezekből te is részesülsz. Vagy azon kapod magad, hogy azon gondolkodsz, honnan olyan ismerős egy olajos tekintet. Aztán rájössz, hogy több ezer évről, hiszen egy fajúmi múmiaportré élő mása jött szembe veled az utcán.

Isztambuli búcsúsétánkon útba ejtjük a tengerparti temetőt. Tele van macskákkal. A fenyők között az arab betűs hófehér hengerek, ezek mögött a kobaltkék tenger. Minden az ég felé tör, a tuják és a keskeny sírkövek. A férfiakénak fez vagy turbán van a tetején, a nőkének párta vagy virágcsokor, hasonlóan a kopjafák tulipán-, illetve buzogányvégződéséhez. Mahmut született 1361-ben, meghalt 1969-ben. Élt hatszáz évet. A mecset mintha egy nipp belseje volna: csipkés oszlopai között puha csend lebeg, a faltól falig tartó perzsaszőnyegen egy-két térdeplő, homlokára boruló férfi, az ablakokban a tenger. Törökülésbe ereszkedünk, futtatjuk tekintetünket a körös-körül frízként futó arany betűkön. Amikor megszólal a müezzin, egy kikötő akaró csónakos megáll az evezésben és leveszi a sapkáját. Csak a sirályok köröznek a minaret körül, várják, hogy elinduljon a boszporuszi sétahajó.

Van-e olyan, hogy nemeuklidészi regény?

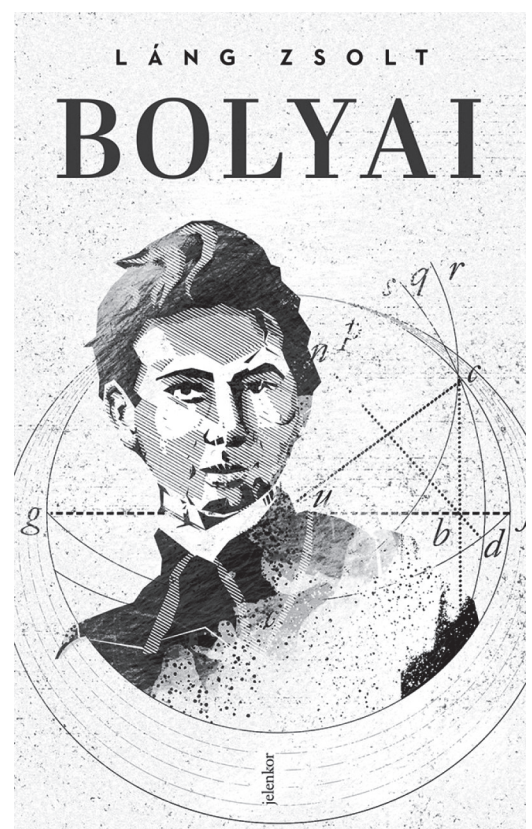
Láng Zsolt *Bolyai* című kötete a címszereplő híres elméletéhez hasonlatosan a párhuzamoságok regénye. Két történet váltakozásában, két eltérő idősíkon, de egymás mellett zajló cselekményekben látszik ez leginkább. Herr Láng a svájci kolostorban olvasgatja Bolyai János óriási jegyzetanyagát, melyben bonyolult ábrák és megtévesztő gondolattrédék között ott rejlik valahol a *Világtan*. A nemeuklidészi regény szinte megköveteli magának a tükrözött szerkezetet, ám az a tény, hogy Láng és Bolyai élete és személye közötti összefüggéseket és párhuzamokat találhatunk a regénybe illesztve, igencsak problematikus szegmensévé válik a szövegnek.

Bolyai elmélete szerint különböző terekben különböző szabályok érvényesek, ami igaz egyikben, nem biztos, hogy igaz a másikban. Ráadásul a térben levő tárgyak is módosíthatják annak viselkedési szabályait, mindezek a matematikai problémák pedig hatással voltak a regényszerkezetre. Nemcsak arról van tehát szó, hogy a szabályszerűen változó (prím számokkal jelölt) fejezetekben egyrészt Bolyai János és apja, Farkas bonyolult kapcsolatrendszeréről olvashatunk, másrészt pedig meta-regényszerűen nyomon követhetjük Herr Láng küszködését az anyaggal, azaz a Bolyai-hagyatékról készült pendrive-ra kerülő másolatokkal. Arra is figyelniük kell, hogy míg a szerző Bolyait egyre távolítja a történelmi figurától („Nem akartam megírni Bolyai életét”), addig Herr Láng alakja túlságosan is életszerű és néha zavaróan tolatkzik a címszereplő helyére.

A két párhuzamos történet által kifejtett hasonlóság a főszereplőkkel kapcsolatosan bizonyos szempontból talán indokoltan mondható (pl. a tükrözött szerkezetet tekintve). A probléma gyökere viszont az, hogy a regényre és annak címére nézve egészségtelenül, indokolatlanul tevődik át a fókusz a címszereplőről a másik idősíkon az életével és hagyatékával foglalkozó íróra, mind történetileg, mind belső világukat és meg nem értett tudásukat tekintve. A regény végére Herr Láng szerelmi valómárássá fejlődő történetiséje már szerkezetében és megfogalmazásában is érdekesebb, a Bolyaiéra hatalmasodó egységként jelenik meg a könyvben. Ezáltal ez a párhuzamos regény egy idő után már nem hagyja, hogy egyformán, vagy a címből kiindulva, az egyik síkot nagyobb figyelemmel és érdeklődéssel olvassuk, ami viszont ellentmondani látszik az alapkoncepciónak.

Kardos András, a litera.hu-n közölt kritikájában (<https://litera.hu/magazin/kritika/a-vilagtan-mint-formaproblema.html>) az előbbieken emlegetett párhuzamos történetkezelés kapcsán a két világban elhelyezkedő szereplők otthonosságáról/otthonalanságról beszél. Felteszi a kérdést: „miért kerül a jelenidő »otthonos« világa

párhuzamba Bolyai János időnként tébolyult, időnként felemelő, időnként szenvedő, de semmiképpen sem otthonos világával.” Bolyai alakja a klasszikusnak mondható meg nem értett zseni karaktertípusba sorolható, nyilván az életét nehezítő egyéb faktorokkal is szembesül az olvasó, mint a nőekkel kapcsolatos ellentmondásos viszonya, a gyomorfájdalmi, illetve a belső értékek és elképzelések folyamatos ütközése. Ezzel szemben Herr Láng története szép, kellemes (és itt a kellemesen van a hangsúly) ütemben bontakozik ki. Sokáig azt feltételezheti az olvasó, hogy a súlypont a múltbéli szálra helyeződik, mintha az hordozná a központi konfliktust. A szöveg haladtával azonban a jelen eseményei veszik át az irányítást, megfordítva az arányokat, dinamikájával felülírja az előbb vázolt elképzelést. Ez önmagában nem lenne baj, hisz a regény ilyenformán szervesen illeszkedik a Láng Zsolt-életműbe, olvasható a *Berlinév* (Koinónia, 2004), illetve az *Itthonév* (Koinónia, 2005) folytatásaként, mintegy létrehozva a *Svájc-félévet*, csakhát megzavarja az olvasási elvárásokat, különösen azért, mert a Bolyai-regényre való várakozás egy ideje már-már nyomasztóan jelen van a kortárs magyar irodalomban a korábbi számtalan feldolgozás ellenére is. Láng már az első fejezettel beilleszti kötetét ebbe a különböző típusú szövegeket tartalmazó hagyományba és a referenciális olvasástól sem visszariadva, sőt már-már elébe menve annak, az 5-ös számot viselő fejezetben megidézi Esterházy Péter alakját, akit Bolyai János hagyatéka olyannyira megihletett, hogy benne is felmerült a Bolyai-regény megírásának lehetősége. Az, hogy a Láng-féle változat milyen lett, több tényező által is meghatározott, az ugyancsak ebben a fejezetben színre lépő Krasznahorkaival társalgó kötetbeli író ugyanis megfogalmazza Esterházy általa elképzelt koncepcióját: „Nem hiszem, hogy túlságosan eltávolodott volna a mától, hogy belemerült volna a tizenkilencedik századba, egyáltalán, nem hiszem, hogy Bolyait feltámasztotta volna...” (67.) Krasznahorkai pedig kételkedő kérdésével (Feltámasztani? Lehet ilyet?) legitimálja azt a szerzői döntést, miszerint Bolyai János csak a szerzői életúttal párhuzamosan, egyfajta azonosulás-eltávolodás viszonyban idézhető meg. Elgondolkodtató azonosulások egyébként a regényben számos helyen előfordulnak, nem csupán a narrátor és a szereplő esetében, hanem például Herr Láng és Krasznahorkai kapcsán is: „Krasznahorkai ugyanolyan fekete egészcipőt viselt, mint én, viszont több számmal nagyobb méretű.” (68.) A címő azonossága és a tény, hogy mindketten ugyanabban a svájci szobában írták regényüket, mindenképpen elgondolkodtatja az olvasót a szerző folyamatos öndefiníciós stratégiáiról.

Egy interjúban Láng Zsolt is elismeri, hogy a párhuzamoságok csalóka természetűek. A regény egyik hangsúlyos történetiséje Bolyai János és Bolyai Farkas kapcsolata. A litera.hu-n megjelent interjúból (<https://litera.hu/magazin/interju/lang-zsolt-soha-nem-akartam-klasszikus-eletrajzi-konyvet-irni.html>) viszont az derül ki, hogy ennek az ellentmondásos viszonynak az ábrázolásában is dominánsan jelen van Láng Zsolt saját apatapasztalata. És igen, a kortárs magyar irodalom összes édesapja.

Ez a történetiséje azért is mondható hangsúlyosnak, mert bár János apjával való ambivalens viszonya érthető, végeredményben a Bolyai-sík elején bemutatott konfliktusos, de tudományosan gyümölcsöző apa-fia kapcsolat egy ponton átalakul. Miután betörnek a parasztek hozzá és Rozálhoz, János pedig földjei szétosztását elgondoló ötletével megmenti Rozált és saját magát a fejbe veréstől, hosszan gondolkodik azon, hogy mit ért el, hová jutott. Magát apjához mérve kijelenti, az apja egy zseni, sőt elismert zseni, emellett ő semmit nem tudott teljesen levezetni és végigcsinálni. Emellett saját fiáról, Dénesről unottan beszél, azt sugallva, hogy egyértelműen nem örökölte apja és nagypapa adottságait, nem is foglalkozik vele igazán, s nincs kimondva, de hasonló adottságok megléte esetén ez valószínűleg nem így történt volna. Tipikusan egy olyan történés ez, ami sok apával megessett már, vagy ennél negatívabb formában is, amikor tehetség híján ugyan, de fiába próbálta erőltetni tudását, sőt még magánál is jobbat próbált létrehozni belőle. Teremtő és teremtetett viszonya a kora romantika óta foglalkoztatja a szerzőket. Bolyai János apjával való kapcsolata, majd a saját apává válása is párhuzamot von a fentebb említett Láng Zsolt apatapasztalataival is és a kortárs magyar irodalom

>>>>> folytatás a 18. oldalon

összes édesapja jelenlétével, azok viselkedési formáival gyerekeikkel szemben.

Kettejük kapcsolata méltán nevezhető bonyolultnak, hiszen történetük feltékenységgel, sértődöttséggel, haraggal, de ugyanakkor szeretettel is telített. Láng elismerésre méltóan jól játszik a két Bolyai között vibráló feszültséggel. A viszaemlékezések, levelek, belső monológok egyikük vagy másikuk szempontjából mindig más és más érzelmeket hoznak játékba, minden jelenet egyre csak árnyalja a kapcsolatukat, nem lesz redundáns, nem kelti azt az érzést, amikor az olvasó kettőt akarna lapozni, mert az egész életüket körülölelő konfliktus sokadjára is ugyanúgy elevenedik meg. A cselekményszál kidolgozottságának sikeréhez nagyban hozzájárul az is, hogy Láng a karaktereket nagyon plasztikusan ábrázolja. Ezek összetettsége olyannyira meggyőző, hogy akár meg is cáfolnánk a kijelentést a szereplők feltámasztásával kapcsolatban. Nem ugyanabban az értelemben, mint a krasznahorkais beszélgetésben, de megelevenedésről van szó mégis; s ez bár Esterházy kapcsán merül fel, nyilván írói önreflexióként is kezelendő. Hasonló gesztusokkal igen gyakran él a szöveg, ami tárgítja az olvasói perspektívát, s habár eleve rengeteg hang érvényesül a kötetben, ezek az önreflexiók kiemelkednek közülük és végig meghatározóak maradnak.

A regénybeli párbeszédek általában izgalmasan építkeznek, ahogy a különböző történetiszálak is gondosan felépített mikrouniverzumokat tárnak elénk. Elég sok ideig ez a tulajdonság biztosítja, hogy ne tegyük le, hogy olvassuk végig, mert az élmény, amit nyújtani tud, mindkét sík esetében maradandó. A sok mellékszereplő csapdája ezért nem fenyegeti feltűnően az összképet, még azok sem tűnnek fölöslegesnek, akik nem kapnak akkora kidolgozást, mint néhányuk. Viszont, ha a könyv hosszát és alapfeladatát is számításba vesszük, eljuthatunk egy relatíve kényszeredett ponthoz, amikor az eddig olvasottak tartják fenn az olvasói érdeklődést. A lassú, de ötletes felépítés később annyira amortizálhatja a hangulatot, hogy szó szerint unalmassá válhat az olvasás. A lassúság mellett ennek okozója lehet a mellékes információk sokasága, amelyek nem feltétlenül tesznek hozzá többet a teljes egész értékéhez, esetleg olyan hatásokat kelthetnek, amik kizökkentenek az eseményekből. Egy párhuzamos regény eleve táplálhat hasonló érzéseket, hisz egyszerre két ember történetét meséli, esetünkben viszont a két szál nagyon sok mindenben kapcsolódik egymáshoz, ezáltal kevesebb esélyt ad a fent említett eset létrejöttének. Egyértelműen jó alapanyagként adódik és a kivitelezés is sikeres: egy zseni, aki életében nem, holtában már sokkal inkább elfogadott tényezőként van jelen, meg a férfi, aki ezt megírja, s ahogyan sikerül neki megírni. Azok a párbeszédok, amelyekben Bolyairól van szó, esetleg épp tőle idéz az író, átfedést képeznek a különböző síkok között, ami főleg azért dicséretes, mert miközben Láng Zsolt gondolatait olvashatjuk, Jánosról is egyre többet megtudunk.

(„ – Herr Láng – szólított a nevemen –, lehet tudni, mi változtatta meg az emberek vélekedését? Mi történt, hogy előbb bolondnak tartották, nem vették komolyan, megkeserítették az életét, utóbb viszont annyira megbecsülték, hogy amint mondja, róla neveztek el a holdon egy krátert? Tudna nekem erre válaszolni?

Járomban és kolompszóval, kitaposott úton megyünk előre, mint az ökrök, mondja Bolyai. Ha valaki letér, és másfele indul, lesajnálják vagy bolondnak nevezik. Aztán egyszer csak felszáll a köd, és kiderül, a letérő útja napfényes, termékeny vidékre vezet. Nyomban utánatódulnak, és később hálájuk jeléül szobrot emelnek neki.”) (191.)

Valóban érdekes, hogy ki mikor és hogyan beszél a címszereplő Bolyai Jánosról. Talán ebben az esetben a legindokoltabb a párhuzamos történetiszálak megléte, így ugyanis nemcsak a Bolyai-kortársak perspektívájából látunk rá a szereplőre (legfontosabbak: az apa, Bolyai Farkas, a rivális-példakép-zseni Gauss, a nő, hangsúlyosan Rozál és Juliska, a marosvásárhelyi kortársak, a bécsi katonai akadémia tanárai, vagy akár a falubeli parasztok), hanem az utókor sokrétű viszonyulásmódja is hangot kaphat. Herr Láng ugyanis folyamatosan tájékoztatja környezetét munkája témájáról és természetéről, és az erre kapott reakciók beépülnek az olvasó Bolyairól kialakítandó képébe, ugyanakkor arra is rávilágít ez a megoldás, hogy egy-egy történeti szereplő alakját hányféleképpen lehet használni. A svájci tanulmányút ideje alatt Herr Láng nem csupán a magával vitt Bolyai-hagyatékokat igyekszik megérteni, hanem nyomozásokat folytat és mindig nagyon érzékenyen reagál arra, ahogyan a megszólaltatott emberek Bolyairól vélekednek. Az, hogy Harro Stäckel a Gauss-kutató dédnagyapja iratait magyarázva megállapítja, hogy „Gauss Bolyait nem szerette, sem az apát, sem a fiút nem hívta meg az öt jubiláló akadémiai ülésre. Lobacevszkijt viszont igen.” (119.), hatással lesz a továbbiakban a regény Gauss-képére. A szöveg – bár nem reflektáltan – lehetőséget ad a számtalan regénybeli párhuzam mellett szövegen kívüli hasonló univerzumok összekap-

csolására is. Daniel Kehlmann 2005-ös (magyarul: *A világ fölmérése*. Ford. Fodor Zsuzsa, Magvető, 2007.), később meg is filmesített bestsellere a Lángnál is fontos szerepet kapó, néha az apa szerepébe helyezkedő Carl Friedrich Gauss és a kortárs Alexander von Humboldt párhuzamos élet-történetét mutatja be. A Bolyainál a sikert, a német egyetemi karriert, a világ befolyásolásának lehetőségét hordozó Gauss a maga regényében sokkal jobban hasonlít Bolyaira: megnyomorítják a környezeti viszonyok, a sár, az elmaradottság, a környezete butasága és még saját gyermekei is hasonlóan korlátoltak, mint Bolyai János Dénese. A zseniknek tehát tulajdonképpen hasonló sors adatik saját közegükben, így a gondolatmenet végén a regénybeli apa, Bolyai Farkas igazát támaszthatjuk alá: „...az ember is ki van szolgáltatva annak a helynek, ahova született. A sorsunkat ismeretlen erők alakítják.” (111.) Bolyai János és Gauss viszont ezt figyelmen kívül hagyva csakis az abszolútumra törekszik, sorsuk tehát elkerülhetetlenül a meg nem értés és a magány. Vagy el lehetne másképp is képzelni, a regény lehetőséget ad rá: Bolyai a regénybeli Horchidal nevű szereplő Drakula-regényében is fontos szerepet kaphat, készülhet róla film, története a Szöcs Ádám nevű feltételezett fiában folytatódhat, aki hasonlóan Gauss gyermekéhez Amerikában próbál apja nyomasztó hatása alól szabadulni.

„Őszintén szólva Bolyai nélkül nem hiszem, hogy valaha is igazi író leszek” – mondja Herr Láng (397.). Bolyai nélkül talán nem fogjuk tudni meghatározni a regény nemeuklidészi formáját, a szöveg rákényszerít a különböző univerzumok szabályrendszerének átgondolására, ütköztetésére.

A három a legkisebb szerencsés prím-szám, a legkisebb faktoriálisprím, a legkisebb Fermat-prím, a legkisebb Mersenne-prím. Véleményünk szerint legkevesebb három olvasói univerzum ütköztetése szükséges a regénybeli világ szabályainak vázolásához.

Láng Zsolt: *Bolyai*. Jelenkor, Budapest, 2019.

FERENCZI SZILÁRD

A meg nem felelő tiltakozás anatómiája

A történészekhez hasonlóan a műltra érzékeny, narratív szerkezetekben alkotó művészek is kísérleteznek az emlékezet minél inkább forrásközeli elbeszélhetőségével (lásd például Zoltán Gábor *Orgia* c. regényét). A filmes eszközöket alkalmazó és objektivitásra törekedő műltfeltárás legnagyobb kihívása nyilván a cselekményesítés, az írott emlékek alapján az egykor térben és időben mozgó, fordulatokat sorjázó történet valóságközeli rekonstrukciója. Igen ám, de például az államszocializmus korszakára vonatkozó történeti források zöme az ideológiai cenzúra és az öncenzúra hatására a rendszer álláspontját tükrözik, így tehát vaskosan kihagyásosak, szépítőek, hazugok, hovatovább félrevezetőek. Nem történetünk van tehát, és annak igazsága, jelentsen ez bármit is, hanem propagandánk. Mihez kezdjen ezzel a művész?

KINEMATOGRÁF

Radu Jude rendező a *Tipografic majuscul* (magyarul: *Nyomatott nagybetű*) című filmjében ilyen körülmények között, posztmodern modorban, az írott és mozgóképes forrásokból montázst készített, és ennek kiindulási pontját egy mai színdarabban találta meg, amely a maga részéről egy 1981–85-ös megfigyelési dossziét használ a múlt eseményeinek művészi rekonstrukciójához. Jude tartósan a román múlt tényfeltáró lázában ég a 2015-ös *Aferim!* óta, amellyel a 19. századi Havasalföldre utaztatja a nézőt, abba a világba, ahol – a tankönyvekkel és a román műltról alkotott önképet uraló „nemes paraszti világ” mítosszal szemben – igencsak zord rab-szolgotartó hétköznapi ébredt a társadalom. Jude az *Aferim!* óta eltelt években fokozatosan egyre közeledik időben a mához, a filmes cselekményesítés formáit és kereteit hol szűkítve, hol tágítva, a kollázs, a montázs és a metaelbeszélés megoldását alkalmazva szembesítette immár honfitársait, és általában a filmek nézőit a román emlékezet két tabusított 20. századi fejezetével: a román zsidóüldözéssel (*Țara moartă/Halott ország*, 2017), valamint az odesszai zsidóirtással, amely a román „hozzájárulás” a holokauszthoz (*Îmi este indiferent dacă în istorie vom intra ca barbari/Bánom is én, ha elítél az utókor*, 2018). Új filmjében a kommunizmus 40 esztendejének egyik elszigetelt tragikus történetét használja műltfeltáró és egyben szembesítő szándékkal, amihez ismét sajátos elbeszélési formát választ, a forrásnyelv objektivitását rekonstruáló kísérleti játékfilm és a mozgóképi kordokumentumfilm egyfajta egyesítésével.

Előbb lássuk a történetet, ahogyan azt Marius Oprea történész a 2009-es *Șase feluri de a muri* (*A meghalás hat módzata*) c. kötetében elsőként közzétette. Botosani városában 1981 kora őszen Mugur Călinescu 11. osztályos tanuló két krétával több rendszerellenes kiáltványt írt fel a Megyei Tanács épületének falára, illetve egy építkezés helyszínén a kerítésre. Mivel ismételtén írogatott, a Szekuritáté éber ügynökei rajtakapták, és hosszas kivizsgálás vette kezdetét, a családtagok, a szomszédok, Mugur és a hozzá hasonlóan kiskorú barátai többszöri kihallgatásával, ami jó egy évig tartott, és megbélyegzés követte. Mugurt 1983-ban leukémiával diagnosztizáltak, két évre rá meghalt. Többek szerint a kihallgatások alkalmával mérgezték vagy sugározták, innen a megbetegedése. Földi maradványait 2017-ben kihantolták orvosi vizsgálat céljával, ám az eredményről egyelőre semmi hír. A vizsgálat során a Szekuritáté két dossziét is vezetett, előbb „A hirdetőtábla”, majd a tettenérést követően „A tanuló” munkaneveket. A két dosszié iratanyagából rendezett színdarabot 2013-ban Gianina Cărbunariu, amelyet díszlet nélkül vitt színre, viszont a hátfalra szövegrészeket vetített a vizsgálati nyelvezetből, illetve a szereplők testére képzeletbeli, ki nem mondott gondolataikat. A színészek szárazan felmondják a megfigyelés hanganyagának átíratát, amely így érzelmentes élő szöveggé koppan, testbeszédük viszont hozza érzelmeik pusztító viharát.

Jude mindebből az érzelmentes vizsgálati nyelvezet motívumát tartotta meg és annak száraz felmondását, ám szereplői hatalmas rajzolt hátterek (tévé, magónszalag, esetenként stilizált ipari épülettömb) előtt szólalnak meg, egy torta szeleteihez hasonló nagydíszletben, és mondják fel gépiesen a dossziék nyelvi-szemantikai regiszterében az ügy részleteit. Ilyen a rendőr vizsgálati jelentése, a tanúvallomások, a lehallgatás során elhangzó párbeszédek, telefonhívások. Nem társul hozzá sem megfelelő mimika, sem testbeszéd, értelemszerűen érzelm sem. Ezeket a jeleneteket váltogatja Jude hirtelen kezdődő vagy megszűnő korabeli, 1981 és 1985 között a közszolgálati tévécsatornán sugárzott, a rendszer korabeli hangulatát és eszmeiségét híven tükröző riportokkal, zenés betétekkel, szórakoztató tartalommal. Egyik a látható propaganda, a másik a hatalom rejtett büntetőjoga, és váltogatásukkal Jude feltételezhetően azt hangsúlyozza, hogy a köztük levő részen az egykor valóságosan élők és szenvedők mára csupán papíron éktelenkedő tinta-jelek vagy égésnyomok lettek a fényérzékeny celluloidon. Számok, a forrásnyelv személytelenségében lecsupaszított szobrok, statiszták és statisztikák.

Külön pikantériája és minden másnál ékebben árulkodó jellemzője a rendszernek az, ahogyan a dossziékból szavaló fapofák a „meg nem felelő” (necorespunzător) jelzót használják. Mugur cselekedete nem volt megfelelő, mert nem megfelelő gondolatokkal üzent és nem megfelelően viselkedett, sem a rendszerrel szemben, amikor tudatosítani akart, sem a szülei szemben, amikor azok a hatalom álláspontját bőfögték neki vissza, nyilván félelemből, sem akkor, amikor a Szabad Európa Rádiót hallgatta. Nem felelt meg, szólt a rendszer ítélete, megkezdték tehát az átképzését. Nem ismerős ez egy angol szerző regényéből, melyet jó 35 évvel korábban írt?

Jude a rendszer embertelenségét rekonstruálja tehát akkor, amikor az írott források hangzó anyaggá válása szüneteiben a korabeli látszatjólétet játssza be, újratereztve ezzel egyszersmind a korszak orwelli *duplagondol* létminimumát. A hétköznapi nyomor és elnyomás kontasztjaként a tévéből sugárzik az optimizmus és a jókedv, a lakótelepi szomszédoknak látszólag a szőnyegporoló elhelyezése a legfőbb gondja, vagy kisiskolások édesen hullámzó kórusa búvóli el a tévézőket, és nem attól markolja fagyos büntudat a kortársakat (és az utókort egyaránt), hogy akkor, ott, egy 17 éves, roppant tisztánlátó gyermeknek félelemből igazodó barátai, apja, tanárai, a szekusok és a helyi pártvezetők konszenzusosan elpusztították a jelenét és a jövőjét, hogy aztán fizikai létében is megsemmisüljön. Egy barbár kor lenyomatát kínálja fel Jude szabad értelmezésre. Művészi szándékával nem igazságot oszt, pusztán az utókor veszteségérzetét erősíti fel a múlt egyre halványuló emlékeiről és a történelem amorf szövegtestében képződő narratívák anatómiájáról.

Tipografic majuscul, színes román film, 128 perc, 2020. **Rendező és forgatókönyvíró:** Radu Jude. **Operatőr:** Marius Panduru. **Vágó:** Cătălin Cristuțiu. **Szereplők:** Șerban Pavlu, Alexandru Poțocian, Ioana Iacob, Bogdan Zamfir.

A karanténszínház lehetőségei, kérdések mentén

Nagyon nehéz helyzetbe került a színházi szakma ebben a járványügyi helyzetben, ez biztos, mindenki számára észlelhető és érthető. Az alkotók frusztráltak, és úgy érzik, kihúzták a lábuk alól a talajt, a marketingesek megfeszítik magukat, hogy ne veszítsék el a közönséggel való élő kapcsolatot, a műszak egyelőre karbantart, online közvetít. A színházkritikus már lehet, hogy évek óta nem is létezik, úgy sem, mint a színházi szakma periferiáján „élősködő” díszítőelem, sokan így vélik. De hogyha valaki mégis ebben a pozícióban találja magát, hogy elemző szöveget kell írnia valamiről, ami épp darabjaira hull szét – megpróbálja a darabjaira hullás folyamatát elemezni valahogy.

THEÁTRUM

A művészetek általában véve hirtelen felértékelődtek a fizikai elzártság kontextusában, az emberek a négy fal közé szorulva a szociális események helyett is kénytelenek voltak komfortzónájukat a könyvekben, filmekben, zenében keresni. A színház azonban, nagyon úgy tűnik, nem tartozik vagy nem tartozhat ebbe a komfortzónába. A színházak amúgy is közvetlenül és első körben is áldozatai ennek a helyzetnek a social distancing új imperatívusza miatt, de az a benyomásom, hogy ebben az első körben nem találták meg a helyüket a virtuális térben sem, és ez nem a színházaink munkatársainak akarateréjén és kreativitásán múlott, az biztos. A legelső hullám az online előadásoké volt, vagyis mikor a közönség nélküli játéktérből real time közvetítették, amit a színészek cselekszenek. Az első a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház Tompa Miklós Társulata volt a *Sirállyal*, erről a *Helikonban* is megjelent egy elemzés. Erről az online élményről sokan, formálisan vagy informálisan, szinte katartikus élményként számolnak be. (Akkor a katarzisz megtörténhet a virtuális térben is?) Aztán ezek a valós idejű közvetítések el is tűntek, mintha csak a lendület vitte volna őket egy kis ideig. Úgy tűnik, mintha a virtuális térben elveszett volna az egyidejűség tétje. Ami tehát azt kell jelentse, hogy a színházhoz elengedhetetlen a fizikai tér? (A katarzishoz meg nem?) Vagy csak annyit, hogy a színházban a piaci meghatározottság is egyidejű, és akkor fizetsz, amikor az előadás aktuasa megtörténik, és ebből a rendszerből nincs Spotify, ami kimentene?

A színházak mindenesetre nem zárták be magukat a saját fizikai terükbe egy pillanatra sem, az online kommunikációt fel is pörgették, és szinte kivétel nélkül hozzáférhetővé tették – állandó vagy ideiglenes jellel – klasszikus előadásaik felvétele-

it. Ennek szintén nagyon sokan örültünk, ebben biztos vagyok, de egy felvételtől megnézett előadás nem színházi élmény. A klasszikusok felvételeit lehet elemezni, fel lehet eleveníteni vele egy élményt, el lehet képzelni, fejben, szinte a valóságot megközelítően, hogy milyen lehetett volna ott lenni egy előadáson, de egyik sem közvetlen megélése annak, ami a színház.

Néhány társulat viszonylag hamar elkezdett a helyzethez alkalmazott projektekkel előállni. Pesten alakult egy ún. karanténszínház, a résztvevő művészek angol nyelvű és zenés produkciókat hoznak létre. Ez már inkább színház, de még mindig közelebb áll a televízió közegéhez és formátumához. A különböző „előadásokat” felvételtől, dinamikus, szerkesztett és vágott felvételtől streamelik, a jelentekeket vagy dalokat naponként, tíz-húszperces videókban teszik közzé. Ehhez valamiképpen hasonló volt a nagyváradi Szigligeti Színház projektje, melynek keretében kilenc színész Nagy Endre *Egy város regénye* című művét olvasta fel. A századelő Nagyvárának legendáit feldolgozó könyv részleteit napi részletekben tették közzé egy-egy videóban.

A magyar költészet napját telibe kapta a járvány, az ilyenkor regionálisan megszervezett események átköltöztek a közösségi médiába, az ünneplésből az erdélyi társulatok is kivették a részüket. A váradiak például bérletes nézőiket felhívva telefonon szavalták kedvenc magyar verseiket. A szatmári Harag György Társulat hagyományos maratoni költészetnap show-jából az idén egy többórás műsorfolym lett. Ez is tévéműsor leginkább, de jól mutatja a színházi alkotók erőfeszítését és vágyát, hogy a közös tér elvesztése után csatornát keressenek, melyben aktuális és új, tehát releváns dialógusok révén kapcsolódjanak közönségükhöz. Meg kell még említeni a különböző karantén-pályázatokat, olyan felhívásokat, alkotói challenge-eket, melyek az izolált alkotói munkát hivatottak ösztönözni. Színházi vonalon egyelőre a drámapályázatok jelentek meg, amelyek persze legalább annyira az irodalmi közeg megnyilvánulásai, sőt. (Az egyik ilyen az Első Magyar Karantén-Színház és a Litera irodalmi portál közös, „karanténdramákat” kéri kiírása.)

A kérdés tehát, Peter Brookot parafrázálva, hogy a színház minimuma valóban az-e, hogy egy test cselekszik a térben, egy másik valaki pedig ezt a cselekvést nézi? Mi van akkor, ha ezt a cselekvést egy kamera veszi? Van-e esélye a színháznak, hogy így megtörténjen? Nézi-e valaki a kamera által rögzített és sugárzott képet? Képes-e valaki ezt olyan fokú koncentrációval nézni, hogy működjön? Hol van a határ színház és film között? Az egyidejűségben? Hosszasan lehetne folytatni ezeket a kérdéseket, és ezekkel a kérdésekkel

A szatmárnémeti Harag György Társulat online költészetnap eseménye. Képernyőfotó.

szembenül most a színházi szakma globálisan. Nagyobbik részüket már feltették évtizedekkel ezelőtt, de ami akkor csak egy gondolat kísérlet volt, vagy valóban az új filmművészettől való szorongás kifejeződése, a művészeti ágak közötti határok meghúzása, az most kényszerhelyzet. És ezek a kérdések továbbiakat vetnek fel. Átmeneti krízis ez, ami majd bekerül a színháztörténeti munkákba mint érdekes kihívás a színházi szakma számára? Vagy egy merőben más paradigma kezdete, amelyben a közösen, egyidejűleg megtapasztalt térélménynek már nincs helye, mert a közösen megtapasztalt tér mérgezővé vált, a társadalom kiiktatta, mint önpusztító veszélyt, a közös léteret?

A magam részéről úgy olvasom ezt a krízist, hogy a központi kérdés a közös idő és főként a közös tér elvesztése. És hogyan figyelembe vesszük a színház rituális jellegét, ami hitem szerint sosem sikkadt el teljesen a valódi színházból, akkor észrevehető, hogy ez a probléma nem a többi művészeti ággal közös, hanem éppen a ritusokra számot tartó emberi megnyilatkozásokkal, elsősorban a vallási rituálékkal. Romániában például óriási vitahelyzetet eredményezett a húsvéti feltámadási szertartás közös tér-idejének rehabilitálási kísérlete.

Abban nem vagyok biztos, hogy ez a krízis valóban átmeneti-e. Ez nem művészeti kérdés, de könnyű belátni, hogy ez a járvány lehet akár egy figyelmeztetés is a jövőre, még pusztítóbb járványokra nézve. Abban viszont biztos vagyok, hogy a színház meg fogja tudni menteni magát, csak idő kell neki. Biztos vagyok benne, hogy rövidesen újra meg fognak jelenni az online, real time közvetítések, először a független színházi közegben, hogy legalább a közös idő élménye meglegyen, megmaradjon. Biztos vagyok benne, hogy a virtuális térben a valós idejű interakciót úgy fogja tudni kihasználni ez az újfajta színház, mint a tévé vagy a videojátékok sosem. Biztos vagyok benne, hogy elő fognak kerülni a VR-szemüvegek, és meg fogjuk tudni teremteni a közös virtuális teret is valahogyan. Rá vagyunk kényszerítve.

PÉTER BLANKA

A periférián meleg van és minden rendben

Kényelmetlenségig sűrített sorok, kényelmetlen témák és kényelmetlen élethelyzetek állnak Doina Ioanid *Ideje, hogy fülbevalót hordj* című kötetének fókuszában. A szövegek fordítója és válogatója, Lövetei László László utószavában „karakteresen női lírának” nevezi, s ez talán a legpontosabb meghatározása Doina Ioanid költészetének. Ugyanitt fel is teszi a kérdést: férfiként vajon mennyire lehetett szakavatott fordítója a kötetnek? Ez a kétely azonban nem indokolt a szövegeket tekintve, nemcsak a fordítás sikerességét illetően, hanem a téma árnyaltságát is szem előtt tartva, a szerzőnél ugyanis a nőiség nem egy zárt (legalábbis semmiképpen nem egy általa lezárt) kategória. A szövegekhez való közeledés a közeledés és a közeledés gesztusán múlik, nem a szerző könnyíti vagy nehezíti a befogadást, lírájának ugyanis nem jellemzője a saját komfortzóna körvonalainak megerősítése. Ennek a lírának egyik legnagyobb ereje a nyelvi pontosságban rejlik, ami kihangsúlyozza a szövegek világának diszkomfortérzetét; ez az általános atmoszféra ezáltal nyelvileg is kódolt a precízen szerkesztett feszes mondatoknak köszönhetően.

kritika

Helyek és helyek, helyek és emberek, valamint emberek és emberek közötti viszonyok szerzik a kötetet, mind a hét poéma az egyén viszonyainak le- és újrírása. Ezeket a viszonyokat a különböző szerepek és azoknak a determináltsága motiválja és irányítja, amelyek a társadalmi berendezkedésünkből adódnak. A lírai én tehát egy nagyon szűkös társadalmi keretben mozog, nem belakható számára a közmegegyezésen alapuló ráosztott szerep, beszéljünk a társadalom egészéről vagy akár az azt alkotó egyes mikroközösségekről. A környezetbe való beilleszkedést egy-egy esetben az lehetetleníti el, hogy a közösségben mindenki 'valamilyen' és ezzel nem tud azonosulni („Senki nem akar normális maradni, mindenki a Rekordok Könyvébe vágyik. Mintha senki nem találná a helyét a világban.” 110.), máskor épp ez a valamilyenség válik vonzóvá számára („Egyeseknek ott van a cigarettá. [...] Mások isznak, vagy fikuszt ápolnak. Megint mások mindenféle egyleteket hívnak életre. [...] Én meg elhatároztam, hogy szempillákat fogok gyűjteni.” 103.) Egy másik eset, amikor a szeretett nagyapa halála választja el a többiekétől: „megpróbálok természetesen viselkedni, habár fogalmam sincs, mi számít még természetesnek.” (114.), „Íme, itt állok nélküled, egy idegen világban, arra kárhóztatva, hogy úgy tegyek, mintha mi sem történt volna, mintha nem állt volna feje tetejére a világ.” (128.)

Doina Ioanid kinyitja a konvenciókon alapuló, általánosnak vélt és elfogadott, berögzült „igazságokat”, ez azonban sokkal inkább megkérdőjelezésben érhető tetten, mintsem kritikában. Ennek lényeges komponense a szkepticitás kétirányúsága, ugyanis mind az önmaga által, mind pedig a társadalom által felállított normákat egyaránt megkérdőjelezi. A közeg kiszámíthatatlansága ott éleződik ki leginkább, amikor már a lírai én álláspontja sem kiegyensúlyozott. „Rosszindulatú vagyok, de

nem érdekel, mindössze haza akarok jutni. Egy darabban. De a fene egye meg: igenis érdekel.” (191.) Ez az önkorrekció épp a valóság, az igazság válságba kerülésének egyik legkarakteresebb tünete.

Az *Ideje, hogy fülbevalót hordj* egyik legnagyobb erőssége, ahogyan bemutatja a nemi szerepeket, hiszen úgy tud beszélni egy nőről, hogy közben mégis a társadalmunk nőkhöz való viszonyáról mond el valamit. Rögön az első poéma ötödik verse kijelöli: „Irtó szomorú dolog csak egy nőnek lenni.” (40.). Az egyén tragédiáiban ragadja meg a globális hozzáállás alapjaiban tetten érhető kategorizálást, a megbélyegzést és az ennek való alávetettséget, az ennek tulajdonítható önértékelési problémákat. Már a kötet cím is utal egy olyan változásra az egyénben, ami külsőleg meghatározott. Bármi legyen is az adott poéma központi tematikus vonala, a háttérben mindig ott van az egyén integritásának leépülése, a szerepeknek való alávetettsége, az identitás válsága. Ezt a krízishelyzetet markánsan körvonalazza, hogy az egyes szituációkban honnan vár választ a saját létkérdéseire: tesztekből („Gondosan felsorakoztatott és megszámozott A és B és C és – alkalmanként – D válaszok előre megmondják, ki vagy te. S akkor minek töröd magad, kisasszony? Annyi A és B és C és D válasz voltál már... Be kellene érned ennyivel.” 162.), tanult viselkedésmintákból („Véresre dörzsöltem a bőrömet, hogy mindent elfelejtsek, amit eddig tanultam, így végre megtudom, mire is vágyok igazából.” 86.) és az öröklött, generációkon átívelő, szervesült tulajdonságokból („Ez a szomorúság nem az én szomorúságom, hanem az öregeké, akik már képtelenek fölmenni a lépcsőn, a gyereké, aki még nem tud beszélni [...] Ez a szomorúság nem az én szomorúságom, mégsem tudok megszabadulni tőle.” 57.). Izgalmas aspektus, hogy bár hangot ad ezekkel a prekoncepciókkal és skatulyákkal kapcsolatos ellenérzéseinek, tudatosítva a nekik való megfelelni akarás abszurditását, szemlélése során olykor mégis alkalmazza. Hiába van tudatában, hogy az individuumot lehetetlen ezekkel a kategóriákkal teljes integritásában maradtatlanul megragadni, ugyanazzal a működési mechanizmussal a háttérben alárendeli a másikat egyetlen személyiségkomponensének, így voltaképpen ő is bekatégorizál idegeneket.

A korábban már tárgyalt modellállító, szerepkivetítő jelenség artikulálódik a nemi szerepek ábrázolásában. Ezt élesíti ki az, hogy több esetben is él a másik általi láttatás eljárásával. Ez a szerepváltság és a neki való megfelelés lehetetlensége a szerep illuzórikus voltából fakad, és ott a lehangsúlyosabb, amikor a lírai én már magán is számonkéri (ironikus hangnemben, ami hangsúlyeltolódást jelent) a társadalom róla alkotott képét. „Hátat fordítok a tükörképemnek, és kilépek a konyhába. Ilyenkor visszaváltozom normális nővé. Süteményt és cérnametéltet készítek, hogy jól belegabalyodj.” (9.)

A testhez fűződő viszony, a testről alkotott kép szoros kapcsolatban áll a tárgyalt szerepekkel, valamilyen módon mindig meghatározza azokat, mindig valami elvont fogalomnak vagy érzésnek a tüneteiként, kivetüléseként jelenik meg: legtöbbször a magánynak. A kötet második poémája, *A magányos hasak könyve* eköré szerveződik, de nem csak ez, ugyanis a kép

Doina Ioanid
Ideje, hogy fülbevalót hordj
és más poémák

viszaterő szimbóluma az ezt követő további poémáknak is. Például a *Sündisznó-szelídítő ritmusok* központi motívuma, a sündisznó is voltaképpen a magány és a szorongás metaforája: „De vajon mennyi a te boldogságod együttthatója az éjszaka közepén, amikor megjelenik a sündisznó, befurakodik az ágyadba, és megtelepedik a hasadon?” (134.).

Magány, testképzavar, örültség, betegség, szegénység, hajléktalanság, isten háta mögötti tanyák és a normának tekintett térbe való beilleszkedésre képtelenség. A szerző tudatosan helyezi a kötet központjába a perifériát, és ez indokolja a hangsúlyhoz jutó társadalmi kérdéseket. Az kap kitüntetett figyelmet, ami és aki az életben nem kap. „A mi virágzó fővárosunkban, ahol állítólag a legkisebb a munkanélküliség, de csak azért, mert a hajléktalanságokat senkinek nincs ideje megszámlálni.” (156.) Olyan atmoszféra veszi tehát körül a műben megteremtett világot, ahol egy koldusasszonyhoz a legőszintébb viszony a fintorgás, az elfordulás, mert abban legalább nincs benne a segíteni akarás hazug látszata. A büntudat által irányított tettek egyszerre észszerűtlenek, kényszeresek és kikerülhetetlenek, ám épp az erre való reflexióval lepleződnek le. „Fogalmam sincs, hogy az ő nyugalmuk érdekelt-e, vagy az enyém.” (63.) Ez ugyanaz az érzékeny figyelem, amivel a társadalom más rétegeit szemléli, például az orvostudomány dehumanizál(ó)dását. „Láttam a rákot benne ott, ahová az orvosok csak egy számot ragasztottak.” (113.)

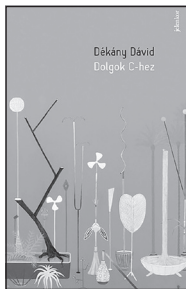
Doina Ioanid stílusa finom, ám a legkevésbé sem óvatos(kodó). Kiforrott, autentikus versnyelv jellemzi, szövegei jól szerkesztettek, amit leginkább talán a legjobb arányban eltalált sűrítés támaszt alá. Ritkán, és olyankor teljesen tudatosan operál közhelyekkel, ugyanis mindig reflektált rájuk, egy pedig egy olyan elmozdulást jelent, amely ma az egyetlen elérhető viszonyulás az elhasznált nagy szavakhoz. „Maria tudja, hogy sorsa, amely olyan közheyles, mint a neve is, megpecsételődik azon a reggelen, ott, a baromfiudvar közepén.” (54.) Érzékeny megfigyelései, kételyekkel teli kérdésfelvetései egy olyan kötet szövetét képezik, amely képes hátralepni egyet és hangot adni azoknak, akik a valamilyen szempontból definiált centrumon kívül rekedtek, azoknak, akiknek a hangját nem szoktuk meghallani, pedig talán kevésbé különbözik a centrumétől, mint ahogyan azt gondolnánk: „A periférián meleg van, és minden rendben.” (14.)

A legstabilabbnak hitt dolgok alól húzza ki a talajt, kimozdítja az olvasót a komfortzónájából, de mindezt továbbra is a rá jellemző finomsággal. „Iszonyodva, mint egy igazi esztéta” (7.)

Doina Ioanid: *Ideje, hogy fülbevalót hordj, és más poémák*. Ford. Lövetei László. Lector Kiadó, Marosvásárhely, 2019.

„Ez csak egy vers, viselkedj természetesen”

Dékány Dávid: *Dolgok C-hez*. Jelenkor, Budapest, 2019.

Mi lehet nagyobb kihívás az első kötet megírásánál? A második. Dékány Dávid második lírakiszté legalább annyira komplex, mint a számhalmaz, amelyhez a fülszöveg társítja. Túl leegyszeresítő lenne azonban a *Dolgok C-hez* egy absztrakt fogalomhoz kötni, azzal sarokba szorítanánk az egyébként is sarokba húzó lírát. Hasonlóan a *Darwin Motel*hez (Libri, Budapest, 2015), a kötet összetett problémakészletet fog össze, összetett tudományos háttérből építkezik. Versbeszélője ismerős, már-már tipikus: az alacsony érzelmi intelligenciájúnak vélt, de annál részletesebb és receptívebb figura vallomási korántsem szokványosak, elsősorban ez ad újszerű löketet a verseknek: a humán tudományok nyelvi reflektáltságától kezdődően egészen a (meta)fizikai határokig nyúl ismeretekből merítkezik Dékány Dávid lírája.

Fülszöveg

Ami a kötet legmarkánsabb vonása, könnyen ellene fordul: a tudományos inspiráció sokszor tudálékoskodásnak tűnik. Ugyan a szerzői utójegyzetben hivatkozik pár forrásra, több vers kimeríti a formulát, a nagyjából egyszavas, szikár címek a modorosság benyomását keltik. „Valaki olyanra van szükségem,/aki ismeri azt a szót, hogy feniletilamin [sic]!” – írja a szerző *Semmi* című versében, amely a *Bármí*, *Valami* és *Minden* című versekkel képez mikrociklust. Ehhez hasonlóan a *Jegyzet* című kísérletversben maga a versszöveg lövi le a „poént”: „Ez mar úgy nevez ki mint egy vers

/ pedig csak jegyzetbe írok ötleteket”. Értjük, de amiért a lírai figura okos, az olvasó nem lesz egyből buta. Sokkal jobban működik ez a fajta reflektáltság *A buszon* című versben („ez csak egy vers, viselkedj természetesen”), és bár a *Jegyzet*ben túlcspang a hosszú forma, *A buszon*ban jól illenek a fokozatosan meggyülő sorok és szakaszok a versbeli feszültséghez.

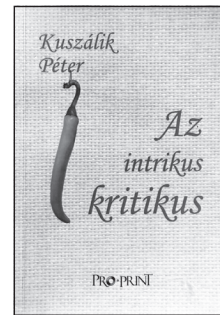
Ezen a ponton vetkőzik ki a tudóból a költő: a kötet egyfajta József Attila-i szabad ötletek íven halad, mind regiszterében, mind utalásaiban. Legalábbis erre engednek asszociálni a *Borderline*, illetve a *Töltés* című versek („ha véletlenül elgázol a [teher]vonat, / mindenki azt fogja hinni,/hogy öngyilkos lettem”). Különösen a kötet záróverseiben érzékelhető az öngyilkosság-topika, kiemelkedően jók a *Szülinap* című vers zárószorai: „Úgy akarok majd meghalni,/hogy az atomjaim egyszerűen elengedek egymást./Az így felszabaduló 12 deka káliumot dobjátok a folyóba, vegyék fel gömb alakot,/futkossak a víz felszínén, égjek el halványlila lánggal.”

Dékány Dávid láthatóan otthonos mind a tudományos, mind az irodalmi szférában: a *Dolgok C-hez* koherens darab, amelyet talán csak a (szándékoltnak remélt) modor vagy túlsorduló tudományos tartalom tudna eltávolítani olvasójától.

MÁRCUŢIU-RÁCZ DÓRA

„Én nem így képzeltem el a rendet”

Kuszálík Péter: *Az intrikus kritikus*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2019.

A legjobb kritikus a szerkesztő, írtam a minap a *Helikon Hát-só ablak* rovatában, s Kuszálík Péter *Az intrikus kritikus* című kötete csak megerősít ebben az egyébként Szócs Istvántól származó megállapításomban. Furcsa ugyan, hogy Kuszálík Péter olyan szerzőkről (is) ír kritikát, akiknek a könyveit maga szerkesztette, de ez az ellentmondás feloldható, ha a kötetben szereplő írásokat nem tekintjük a szó szoros értelmében vett kritikáknak, hanem olyan pamfletnek, nem egy esetben prózai paszkvillusoknak, amelyek az adott könyv/szerző hibáit, fogyatékségeit pengelgéznek ki.

Mörfi pamfletáriuma – olvashatjuk alcímként, s ebbe a meghatározásba sok minden belefér: szerkesztői levélváltás a kiadóval (KMTG) és a szerzővel (Pataki Tamással), a Földes-ügy epizódjai (Sütő András és Kántor Lajos kapcsán), folyosói pletykák, az erdélyi magyar kritika helyzete az elmúlt évtizedekben és napjainkban, s a sor még bőven folytatható.

Késztelen, sok mindent meg tudhatunk arról, hogyan gondolkodtak/nek egykori és mai szerkesztőink a kritikáról. Az *Explikáció*ból például azt, miként gondolkodott ezekről többek között Mózes Attila, Marosi Péter, Vida Gábor, Szócs István – azért ők, mert velük ért egyet a szerző, vagy mert ennyire nehezen definiálható, mi is a jó kritika? Talán mindkettő, az idézett szemelvényekből azonban kiderül, az erdélyi irodalomban a bíráló kritika ritka, mint a fehér holló, s a kritikaírás hol ideológiák, hol baráti viszonyok által terhelt és vezérelt.

Ha mégse jönnénk rá a jó kritika ismérvére? Azért, írja a szer-

ző, „a bennem lakó intrikus Mörfi a hibás. Nem adhatok mást, mi lényegem, ezért a kritikáim egyúttal pamfletek is.” (34.) Kuszálík pamfletjei azonban széttartóak, nem csak a művekre/szerzőkre irányulnak – az erdélyi írók „hagyományos és békülései”, az írástudók felelőssége és áruháza(i) is kirajzolódik. Többek között azért, hogy – Kuszálíkot idézve – „ellen-súlyozzam a dicsérők hozsannáit és segítsek a mérleg nyelvét középre állítani.”

„Kölesválogató kritikus”, mondja egy helyen magáról a szerző, s pamfletjei leképezik, „én miképpen képezem el a rendet”. Ezért mutatja fel a „szeplőket” Tompa Andrea *Omertájában*, ezért emeli ki a saját maga által szerkesztett kötetekben a szerkesztés ellenére mégis benne hagyott hibákat és a kimaradt javításokat (önmaga igazolásaképp vagy az olvasónak tanulságul?), s ezért vállalja vitriolos tollal a véleményét Sütő Andrásról vagy Kántor Lajosról.

Nem tudom, a gyanútlan olvasó miként olvassa Kuszálík könyvét, mint ahogy azt sem, milyen a jó kritika, vagy hogy beszélhetünk-e etikus kritikáról. Azt viszont tudom, hogy mindamellett, hogy Kuszálík Péternek sok mindenben igaza van, „én nem így képzeltem el a rendet.”

DEMETER ZSUZSA

Fertőtlenítés

Szöveg: Vincze Ferenc / Rajzoló: Csillag István

Hangfelvétel-múzeum 1.

Tapintatos maximalizmusával – mert esetében ez nem is annyira paradox! – a kilencven éve született és huszonkét éve halott Erich Bergel kitörölhetetlenül beírta, *bevezényelte* magát a 20. század utolsó harmadának közép-európai zenetörténetébe. Ízig-vérig erdélyi zenész volt és igazi szász „sorsképlet” is, akinek tehát idehaza nem volt maradása, de odakintről is, amikor csak tehetett, segítette az itthoniakat. Sajnos nem sokat beszélnek már róla, de a maga rendjén Kolozsvár, bensőséges gesztussal, díszpolgárává avatta. Mert azonfelül, hogy a kincsesnek mondott városban tanult (karmester, orgona és zeneszerzés szakon), majd hosszú éveken át dirigense is volt a helyi filharmóniának, maradó hangfelvételek egész sora őrzi az alkotó Kolozsvárral való kapcsolatának emlékét. 1959-ben, négy esztendő nagyváradi munkaviszonyt követően szegődött el a kolozsvári zenekar élére, de még abban az évben letartóztatták államellenes szervezkedés vádjával. Ami valójában azt jelentette, hogy váradi zenekarával rendszeresen tűzött műsorra és adott elő vallásos érzületből fogant vagy egyházi megrendelésre komponált történeti műveket, és számos orgonahangversenyen is közreműködött, amelyeket – kicsoda borzalom! – csak templomban (ahogy a korabeli plakátokon szerepelt: *edificiu istoric*ban) lehetett előadni. Hét évre ítélték, három és fél, börtönben és munkatáborban (Jilava, Periprava, Feketehalom) töltött esztendő után, 1962-ben szabadult amnesztiával. Rabsága éveiben mélyült el igazán *A fűga művészetében*, feltárva Bach utolsó hatalmas művének „matematikai”

szerkezetét, a motívumok szerves összefüggéseit, sőt stílushitelesen ki is egészítette a befejezetlenül maradt utolsó fűgát. (Kézírta Herbert von Karajanhoz is eljutott, aki nagy elismeréssel gratulált a szerzőnek, és kijárta, hogy Bergel 1968-ban féléves ösztöndíjjal tartózkodjék Nyugat-Berlinben; végső soron ez volt az első komoly impulzus, amelynek nyomán Bergel Európa-szerte ismert és értékelt karmesterré vált. 1972-ben a Berliini Zeneművészeti Főiskola tanára lett. *A fűga művészetéről* írt hatalmas munka egyébként 1980-ban és 1985-ben két kötetben jelent meg a bonni Brockhausnál.)

A nyolcvanas évek elejéig megyünk vissza azzal a hangfelvétellel is, amelyen Beethoven egyetlen hegedűversenye, a 61-es opuszzámú (D-dúr, 1806) hallható. A kolozsvári születésű Ruha-tanítvány, Ágoston András játssza, Bergel vezényli. Parádés előadás volt – ahogy mondani szokták –, elsősorban a két *mély* lelkű zeneinterpretátor találkozásánál fogva. Ám a *parádé* épp azért nem találó, mert semmi sincs a Beethoven-mű eme inkarnációjában, ami „mutogatás”, ami e sokat játszott hegedűversenyből *kifelé* fordított, merő tetszésre szánt demonstráció volna. A budapesti filharmónikus zenekar és Ágoston András partnersége itt ellenőrizhetően egysúlyos és interiorizált, ami különösen is elvárászámba megy az op. 61-esnél, hiszen Beethoven a maga rendjén a zenekart és a szólistát egyenrangú szereppel ruházta fel, a zenekari bevezető részek – például az első tétel jó három percnyi „introitus” a motivikusan vissza-visszatérő öt dobütéssel – mégis kiemelik, előkészítik a magánszólam el-

mélyült ünnepélyességét. Ágoston András hegedűhangjának egyéni tónusa, teltsége, játékanak technikai biztonsága, a kadenciákban tetőző elegáns bravúrja mind arra a meggyőződésre vezet, hogy ezt a hegedűversenyt nem érdemes és talán nem is szabad „kísérleti módon” játszani, belül kell maradni a zene beethoveni búvkörében – pontosabban búvós gömbjében –, valahogy meg kell próbálni a lehetetlent: megfelelni Beethoven méltóságának, a hegedűjátékkal és a koncertó egész zenei értelmezésével hódolni egy olyan muzsikuszerialitás előtt, aki épp zenében-léte révén volt *külsőleg* magányos, megbélyegzett, bizonyos értelemben kiközösített és idegen, aki viszont *belül* nem életnyi években, hanem zenetörténeti évszázadokban lelhetette meg az otthonát.

Amplitúdó

Ám e Bergel-Ágoston-produkció mentén érdemes megemlékeznünk arról is, milyen különös módon történt a hegedűverseny ősbemutatója 1806. december 23-án a Theater an der Wien termében. Franz Clement, a korszak híres hegedűművésze, aki maga rendelte a művet Beethoventól, egyetlen zenekari próba nélkül, a nagyon sebtében leírt kottából játszotta le. Sikerrel kockáztatott: korábban megismerte ugyan a Mester elképzeléseit, témaötleteit, látta néhány vázlatát, de a hegy alatti abrakolásban is nagyot alkotó Beethoven kész kottájával csak közvetlenül az előadás előtt volt szerencséje találkozni.

JAKABFFY TAMÁS

Helyek és nem-helyek

Mit mond el egy városról egy aluljáró, egy híd vagy egy toronyház, egy stencilezett falfelület? Milyen egy hely valós képe és ez milyen viszonyban áll a bennünk lakozó belső tájjal? Szentés Zágón New Yorkban készült fotósorozata több szempontot is adhat egy hely, ez esetben egy globalizált urbánus tér és a hozzá fűződő viszonyunk értelmezéséhez. A klasszikus kompozíciójú, fekete-fehér felvételek olyan Marc Augé-i értelemben vett nem-helyeket ábrázolnak, amelyek leginkább átmenetiek, funkciójuktól fogva csak rövidebb tartózkodásra, áthaladásra alkalmasak, mint egy metróaluljáró, két épületegyüttest összekötő híd, egy hulladékszállító hajó, parkolóház. Köztes zónák, melyek alkalmasak ugyan a közösségi térhasználatra, de a rögzített pillanatokból mégis az izoláltság érzése tárul elénk.

A fotókat nézegetve folyamatosan azon kapom magam, hogy nem tudom megkerülni a kontextust, a jelenlegi helyzetet, amiből értelmeznek, elemznek, összefüggéseket teremtek. A 2020-as év kétségkívül legjelentősebb eseménye, ami még nem tudjuk, milyen formában írja át eddigi megszokott életvitelünket, itt munkálkodik bennem. A képek szavakká formálódnak, dialogizálunk, közben csodálom a fotós rendszerező, szintetizáló képességét. A világvárvány jelenlegi kontextusában Szentés Zágón mintha profétaként járt volna New York utcáit, jövőbelátó tapasztalatot gyűjtve az elnéptelenedettnek ható sugárutakon, mintegy előre jelezvén a kötelező társadalmi távolságtartás mára mindent átíró szabályainak bevezetését. A szokatlan perspektívák, a matematikai pontossággal mértani alakzatokra szabdaltnak tűnő futó síkok, egyenesek, élek és átlók emberi jelenlétet feltételeznek, ugyanakkor ott lüktet bennük az emberi jelenlét szinte teljes hiánya.

Szemem követi a vízszintesek és függőlegesek képi szervezőelvet, az építészeti megoldások precíz vonalvezetését, az épületek és a magány együttesen ható monumentalitását; megfigyelem a

kinti és benti nézőpontok váltakozásából fakadó dinamikát vagy éppenséggel a fény-árnyék játékot ezeken a tökéletesre merevített pillanatfelvételeken, melyek némán tömegekért kiáltanak.

A fotós az ember mindennapos tapasztalásainak kapcsolódási felületeit vizsgálja, olyan közös pontokat boncolgatva, amivel egy hálózat megfoghatatlan, de érzékelhetően sűrű szövését igyekszik feltárni. Hogyan kapcsolódik a városi geometria a hétköznapi élethez, hogyan hatnak egymásra a kétféle habitust feltételező tartományok? Hol zajlik a hétköznapi élet? Az utcákon, tereken, toronyházakban, metróalagutakban, tömegközlekedésen, taxiban vagy belső magányban, kötelező vagy önként vállalt elvonulásban, tisztas távolságban, kávézó zajos emlékeiben, az újságok hasábjain vagy az online térben? Egy átmeneti zónában, ami a munka köré szervezett napirendünk és az egyre összezsugorodóbb magánéletünk között történik? Hol vagyunk, amikor egy nem-helyen vagyunk, amikor egy fizikai térben, de online dolgozunk, csevegünk, oktatunk, üzleti utazunk?

Artefaktum

A fotókon visszatérő street art nemcsak az urbánus populáció mindennapjaira visszaható építészeti és az utcákat, tereket birtokba vevő, megszelídítő egyének közötti művészetkapcsolat, de egyben egy olyan jelrendszer, amely által megtörténhet egy nem-hely szimbolikus térfoglalása. Ilyen értelemben a nem-hely is helyé lényegül át, őrzi megszelídítője vizuális lenyomatát, üzenetet hordoz és ad tovább. Merre van a kiút? Jut-e egy hely mindnyájunknak a városi térben, vagy ez csak „one way only”, esély sincs a választásra? *NY City experience*, (látnoki) tapasztalat a javából, mely a művészi gesztus jóvoltából kicsit a miénk is.

MOLNÁR EMESE

Májusi évfordulók

- 1 – 120 éve született Ignazio Silone olasz író
 2 – 145 éve született Otto Stoessl osztrák író
 3 – 175 éve halt meg Thomas Hood skót költő
 400 éve született Zrínyi Miklós
 55 éve halt meg Howard Spring angol író
 4 – 110 éve született Jócsik Lajos író
 80 éve született Krizsán Zoltán erdélyi publicista
 5 – 220 éve született Louis-Christophe Hachette kiadóvezető
 6 – 480 éve halt meg Juan Luís Vives spanyol humanista
 110 éve született Tatay Sándor író
 7 – 80 éve született Kocsis István író
 125 éve halt meg Joseph Étienne Marmette kanadai író
 45 éve halt meg Háty Gyula író
 8 – 110 éve halt meg Gerolamo Rovetta olasz író
 140 éve halt meg Gustave Flaubert francia író
 10 – 160 éve született Fináczy Ernő magyar pedagógus
 60 éve halt meg Jurij Karlovics Olesa orosz író
 260 éve született Claude-Joseph Rouget de Lisle francia költő
 11 – 260 éve született Pálóczi Horváth Ádám költő
 12 – 95 éve halt meg Amy Lowell amerikai költőnő
 50 éve halt meg Nelly Sachs német költőnő
 320 éve halt meg John Dryden angol drámaíró
 13 – 180 éve született Alphonse Daudet francia író
 130 éve született Makkai Sándor író
 270 éve született Lorenzo Mascheroni olasz író
 14 – 95 éve halt meg Rider Haggard angol író
 95 éve született Herédi Gusztáv erdélyi író

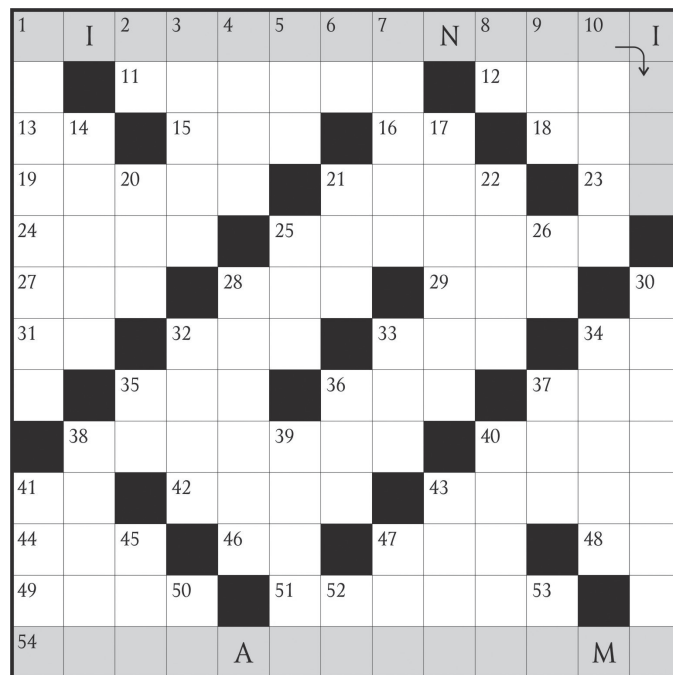
- 95 éve született Nemeskürty István író, irodalomtörténész
 15 – 95 éve született Savin Bratu román kritikus
 200 éve született Grímur Thomsen izlandi költő
 16 – 90 éve született Titus Popovici román író
 40 éve halt meg Marin Preda román író
 17 – 160 éve született Nataly von Eschstruth német író
 60 éve halt meg Jules Supervielle francia költő
 100 éve született Geo Dumitrescu román költő
 18 – 110 éve halt meg Eliza Orzeszkowa lengyel író
 495 éve halt meg Pietro Pomponazzi olasz humanista
 19 – 540 éve halt meg Jan Długosz lengyel krónikás
 25 éve halt meg Páskándi Géza
 195 éve halt meg Henri Saint-Simon francia író
 20 – 100 éve halt meg ifj. Ábrányi Emil író
 550 éve született Pietro Bembo olasz költő
 110 éve született Gáldi László magyar nyelvész
 21 – 140 éve született Tudor Arghezi román költő
 30 éve halt meg Vincze Lajos amerikai magyar etnográfus
 22 – 110 éve halt meg Jules Renard francia író
 23 – 480 éve halt meg Francesco Guicciardini olasz történész
 24 – 170 éve halt meg Jane Porter skót író
 25 – 195 éve halt meg Luigi Fiacchi olasz költő
 26 – 120 éve született Vítězslav Nezval cseh költő
 27 – 495 éve halt meg Thomas Münzer német hitújító
 28 – 110 éve halt meg Mikszáth Kálmán
 1140 éve halt meg Arivara no Narihira japán költő
 29 – 60 éve halt meg Mészöly Gedeon nyelvész
 140 éve született Oswald Spengler német filozófus
 30 – 60 éve halt meg Borisz Paszternak orosz író
 31 – 50 éve halt meg Fábry Zoltán szlovákiai magyar író

Idő

VÍZSZINTES: 1. Szent-tszan gondolata; első rész. 11. Tanintézmény. **12.** Díszes királyi ülőhely. **13.** Pascal, röviden. **15.** Egy, németül. **16.** A rádium vegyjele. **18.** Idegen stb. **19.** Békés jelenet. **21.** Gyalogos katona. **23.** Földet forgat. **24.** ... megvénülünk; Jókai Mór regénye. **25.** Ostrom. **27.** Ágnes és Ágota beceneve. **28.** A harmadik hatvány. **29.** Foggal örül. **31.** Ellentétes kötőszó. **32.** Támad a kígyó. **33.** Méhlikás. **34.** Éneklő szócska. **35.** A Nílus, németül. **36.** On ...; az a hír járja. **37.** Borsod-Abaúj-Zemplén, röviden. **38.** Részeges. **40.** Lököröm. **41.** Udvar bejárata! **42.** Lopózik, surran. **43.** Keleti szöttes. **44.** Ex-világbajnok lett sakkozó (Mihail). **46.** A lengyel pénznem rövidítése. **47.** Síkidom. **48.** Biztató szócska. **49.** Amely helyen. **51.** Titkon feléd pillant.

54. Szent-tszan gondolata; második, befejező rész.

FÜGGŐLEGES: 1. Ósi vallás híve. **2.** Nézd csak! **3.** Szereplő A Pál utcai fiúkban. **4.** Barkácsgép márkája. **5.** Ízletes húsú tengeri halfajta. **6.** Innen máshova. **7.** Felvidéki folyó. **8.** Autonóm terület, röviden. **9.** Latin előjáró. **10.** Dalos (kedvű). **14.** Olasz folyó. **17.** Erős szándék. **20.** Becézett Irén. **21.** Marionett. **22.** Műsorszórás. **25.** Zúz, aprít. **26.** A fa „karja”. **28.** Gabonafej. **30.** Föld alatti várbörtön. **32.** Tejipari márka. **33.** Csekély. **34.** Ciceró nyelve. **35.** Nantes határai! **36.** „Csendes” folyó. **37.** Az egyik oldal. **38.** USA-tagállam; fővárosa: Boise. **39.** Felső, filkő. **40.** Péksütemény. **41.** Salt Lake City a székhelye. **43.** Német nagyváros. **45.** Lélek a komiknál. **47.** Rakpart, németül. **50.** Néma Lina! **52.** A Don partjai! **53.** Azonos betűk.

A Helikon 2020/7-es lapszámában közölt *Menekülés* című rejtvény megfejtése: *gondolkodás fáradalmaitól.*

R. T.

TÁMOGATÓINK: **nka** Romániai Írók Szövetsége Nemzeti Kulturális Alap
 KÉSZÜLT A MAGYAR KORMÁNY TÁMOGATÁSÁVAL
 MINISZTERELNÖKSÉG NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG
 BETHLEN GÁBOR

RMDSZ COMMUNITAS ALAPITVÁNY
 TÁMOGATJA AZ RMDSZ ÉS A COMMUNITAS ALAPITVÁNY

VISIT CLUJ
 Primăria și Consiliul Local Cluj-Napoca
 The Heart of Transylvania

Proiect realizat cu sprijinul Primăriei și Consiliului local Cluj-Napoca. Kiadványunkat Kolozsvár Polgármesteri Hivatala és Városi Tanácsa is támogatja. Revistă finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale. Kiadványunk a Kulturális és Nemzeti Identitás Minisztériumának támogatásával jelenik meg.

Alapító főszerkesztő:
SZILÁGYI ISTVÁN
 Főszerkesztő:
KARÁCSONYI ZSOLT
 vers, műfordítás

Főmunkatárs:
EGYED EMESE
KIRÁLY LÁSZLÓ
SZÓCS ISTVÁN

Lapterv: ÁRKOSSY ISTVÁN; Számítógépes tördelés: FAZAKAS BOTOND; nyomtatja a Misztótfalusi Kis Miklós református sajtóközpont

Szerkesztőség:
DEMETER ZSUZSA: kritika
HORVÁTH BENJI: Pavilon 420, Artefaktum
PAPP ATTILA ZSOLT: film, interjú

MÁRTON EVELIN: próza
MÁRCUȚIU-RÁCZ DÓRA: honlap
RÁKOSSY TIBOR: műszaki szerkesztő
DEÁK JUDIT: szerkesztőségi titkár